

супроти нашої рідної педагогічної преси. Диспонованя публичним грошем не можемо чей назвати сповненем патріотичного обовязку. Се — що найвисше може служити доказом національно-горожанської зрілости й доброї волі одиниці. За те мусимо домагати ся від українського учительства в ім'я добре зрозумілої національної справи, щоб кождий український учитель і кожда учителька без виімків передплачували „Учителя“ з власних фондів і бодай в мінімальній часті причиняли ся до розвою нашої вбогої української літератури своїм грошем, коли неспроможні на активну літературну працю на пустім полі української педагогії. Бо ми є того глибокого переконання, — а сподіваємо ся, що й наше ідейне учительство не інакше думає, — що між нами не повинно бути ні одного Українця учителя й учительки, вихователя, громадянського діяча, батька й матери, ні одної української школи й родини, де-б не читав ся наш одинокий галицько-український педагогічно-науковий журнал „Учитель“.

„Роби небоже — то й Бог pomoже“ каже наш народ. Так і ми думаємо. Коли самі не подбаємо про нашу національну педагогічну літературу, коли самі не покладемо педагогічно-наукових основ під нашу рідну школу, то нами ніхто не стане журити ся. Віримо однак в ідейність нашого учительства і на тій вірі опираємо кращу будучність нашої школи, нашої національної педагогічної літератури, якій „Учитель“ рад усіми силами служити.

Іван Юцишин.

Жан Жак Руссо.

(Jean-Jacques Rousseau).

З нагоди 200-літньої річниці його уродин.*)

„Jeder gebildete Mensch soll arbeiten wie ein Bauer und denken wie ein Philosoph“.
E. von Saltzwirk.

Не вважаючи на всю велич постаті Жана Жака Руссо, на епохальне значіння його в розвою людської вільної думки а спеціально його оригінальне й рішачке становище в історії вихованя й теоретичної педагогії, ми не можемо признати йому в розвою людського свобідного духа якогось абсолютного відокремлення а в досконаленьку теорії вихованя й загальної педагогії безоглядного відграничення. Він, наче та могутня морська ліхтарня, освічує своїм невичерпаним світлом безмежного вольного духа непроглядний шлях, по яким мусить посувати ся вселюдський поступ; однак він не стоїть на тім шляху

---

*) Уся поступова Франція обходила в червню с. р. 200-літній ювілей уродня свого великого бродяга-філософа, правдивого революціонера духа, одного з найбільших своїх педагогів. Сей ентузіастичний обхід французької нації відбував ся серед аккомпаняменту голосів преси і від-

одним, їх більше таких, яким судило ся бути придорожними стовпами, щоб визначувати мету людському поступови. Антенатів Руссового світогляду можемо шукати в Греції (Сократ), Рвмі (Пліній); середнім віком не чужі були подібні погляди (Парацельзій). А непосредно перед ним прислухувала ся культурна Европа до наук Баккона з Веруліму, Й. В. Рагіція, Джон Льюка, Коменського й Фенельона. Вольтерові ідеї робили за часів Русса також багато шуму, а з Додетом, Гріммом і др. був він особисто знакомим і їх сильний вплив слідний на його найповажніших наукових працях.

Сучасний Руссови державно-суспільний устрій мав величезний і рішачий вплив на формацію його світогляду, головно його системи виховання. Гуманістичний напрям виховання найшов ся в його часи в найвищій стадії переміненя, місце мертвої схоластики й ідкої казуїстики почав непомітно займати реалістичний напрям, що в основу повітної культури поклав об'єктом живу книгу природи а суб'єктом індивідуальність повної людини, а усімв засобами її фізичної й духової натури. В розв'язці суспільно-класового проблему станув Руссо на безогляднім становищі повної свободи людського індивідуума, не признаючи нікому права обмежати фізичну й духову волю людини. Він рад-би примістити свого Емілія в якійсь щасливій і спокійній закутній, де-б він, оточений любячою жінкою і щедливими діточками, заживав вповні всіх розкошів розумного життя, нікому не приказував і нікого не слухав! Тим самим він був синонімом горячого протесту проти найбільш освіченого деспота Людвика XIV, котрого невиносима маскара поверхової культури й зовнішнього блиску, під якими скривали ся ганґліони грубої некультурности, варварства й тріщлявого девотизму, прискорювала духову й фізичну дегенерацію сучасної йому європейської аристократії. Тій на-ців варварській псевдокультурі і явній дегенерації висших клас із за погорди й відрази до справжньої науки, освіти і фізичної праці, міг він в найближчим перекопано протиставити одинокий вуховуючий імператив: „Jeder gebildete Mensch soll arbeiten wie ein Bauer und denken wie ein Philosoph“.

*

*

*

Житє Русса*), бурляцьке й романтичне, дав багато цікавого матеріалу для психологічних дослідів; а також педагогічні погляди тої людини, на вихованю якої відбили ся усі найпоганіші впливи, дадуть ся пояснити тільки ремінісценціями ві бурливого життя. Дня 26. червня 1712, на 34 літ

читів усього людства, серед тріоцифу знаня й вільної людської думки, що так блискучо побідила молоха реакції й грубого ковтуства освіченого абсолютизму західної Європи. Нам бажало ся також долучити й свій голос зведячаня свободи людського духа до могутчого голосу побіди всіх культурних націй. Та обставини зложили ся так, що ми нашої статі — хоть вона вже лежала готова в нашій теці в другій половині червня — не могли видрукувати в відповідну пору. 11 і 12 ч. „Учителя“ мусіли ми видати в однім випуску, зановинити його актуальним матеріалом з біжучої хвилі а до того й повикінчувати всі позачинані статі, щоб їх не переносити до сїдуючого річника. Тому й отсю статью містимо що-йно ниві, будучи певними, що тим робом не зменшимо її вартости й актуальности, а пам'яти великого педагога зложимо також належний поклін іменем українського учительства.

Редакція.

* E. von Salkwörk: Rousseau, Jean-Jacques. „Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik.“ Herausgegeben von W. Rein. Jena Zweite Auflage. 7 Band. Prinzenerziehung — Schulberichte. S. 598—608. Langensalza, Hermann Beyer & Sohn. 1908.

Dr. L. Kellner: Kurze Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes, mit vorwaltender Rücksicht auf das Volksschulwesen. 9. Auflage. Freiburg im Breisgau, 1889.

перед Пестальццім а 64 літ перед Гербартом, вродив ся Руссо в Женеві, як син годвинників, що він доволі неспокійне жите. Предки его батька, люди азібні й рухливі, втемігрували з Франції і в XVI. століттю осіли в Женеві. Його мати походила також із видної ремісничої родини і дістала від свого дядька Самуеля Бернарда, що був священником, знамените виховане; Руссо помиляв ся, коли вважав того священника своїм дідусем. З нею, Зузанною Бернард, оженив ся в р. 1704 Ісаак Руссо; небаком по весілю вибрав ся він до Константинполя, де займав ся дальше своїм ремеслом. В р. 1711 вернув назад; але при породі Жана-Жака втратила мати жите, а батько оженив ся в друге з сестрою покійної, котра однак далеко меншій вплив мала на вихованя хлопчини чим отець. Він розвіжнював нерозважно і так доволі м'якче серце свого сина та зміцнював в нїм нахил до мрійливости і неохайности. В р. 1722 вмшав ся він в ворожу колотнечу з якимсь французьким офіцером і щоб оминути судову кару, опустив потайки Женеву. Один з дядьків вивіз хлопця на село до священника Лямберсієв. Тут виховував ся він якийсь час доволі взірцево і вчив ся початків латинської мови. По кількох літах віддали его на науку до якогось покутного адвоката; та Жан-Жак до сего звання не надавав ся. Різбар, до котрого опієли відданчо хлопчину, обходив ся з ним так брутально, що він мусіє нішком втікати. Кийсь католицький парох в сабавдського села Конфінїєн післав бурлаку до милосерної добродійки von Warens, що жила в Ансі з ласки сардинського короля по втечі від свого мужа і переході без його відома на католицьку віру. Тринайцять літ старша від него, могла вона Жакови сьміло заступити місце матери і так таки відносив ся він в початках до своєї ніжної, доброї й розумної пістунки. Згодом однак зробила вона з сего слабого чоловіка свого любка. Небаром вислала вона його до Турину, щоб там перейшов на католицизм. Там пережив він багато підоарілих пригод, про котрі опієли оповідав з гумором і вдоволенєм, яке часто стрічають ся в авторів автобіографій і споминів тоді іменно, коли вони показують ся в найпоганійшій сьвітлі. Жите в товаристві священничих супругів Gaimie і Gouyon побіч товариських зносин з парохом Galier оставило йому як найгарнійші спомани, котрими він опієля покористував ся при креації сабавдського сільського пароха, описаного в четвертій книзі „Емілія.“ Добродійка Warens бажала Русса посвятити духовному званю; однак небаром залишила сєй проєкт. Краще вдала ся наука музики, до котрої Жак мав незаперечений талант. Кілька літ жита Русса і його опієунки виповнили найріжнороднійші пригоди: переселили ся вони до Chambéry з огляду на стан здоровля Жана, а небаром панї Warens купила недалеко біля Chambéry незелпний маєток, названий іменем „Les Charmettes“, описаний ним опієля в дуже гарних красках. Тут продовжав він з великою пильністю поважнійші студії, що їх був позачинав уже давнійше. А що его здоровля і тут не поправляло ся, мусіє вліхати до Монпельї; однак не вернув він здоровий і до дому, де тимчасом его „місце“ в пістунки займав вже другий. Він вирік ся єї і як опієля згадував постановив від тепер вести спокійне й чесне жите, про яке так мрів і писав ніжними словами. Тепер надійшов вже був час, що ему треба було взяти ся за якусь роботу, ввратити собі якесь зване. Задумав він стати вихователем в домі Grand-Prévôt de Mably в Ліонї (1740); в скорі однак пересьвідчив ся, що до того звання не достат єму кебетв. План вихованя, який він вручив батькови, був оброблений на основі системи Льюка. По році виїхав до Парижа з планом музичного журнала, по яким горячокровнай автодідакт обцяв

собі дуже багато. Однак в Парижі ніхто не хотів навіть чути про якісь там новини; але Руссо вже раз вийшов ся в великим французьким місті, мусів отже подбати про явесь становище. Пробував отже щастя, відновідно до тодішньої моди і часу й свого образования, в аристократичних салюнах.

Ввійшов в дім Dupin де яго ласкава, приймала вродлива й принадна пані дому, котра радо простила йому деякі дрібні дурощі а навіть сама поручила ему керму вихованя свого рогульного сина. Однак той вітрогон унещасливив сам себе і своїх родичів. Небавком його оженили, але не вєшли таки привинити його гуляющего житя. Його жінкою стала нані von Chenon-seaux, для якої Руссо прієвєвятив початки своїх педагогічних рефлякцій, що відтак лягли в основу „Емілія.“ Спершу ніхто навіть не прочував в тім тридцятьлітнім мушні будучого великого письменника; здавало ся, що йому тільки канцелярщиком быть, тай годі. І справді був він ним в рр. 1743—1744 в Венеції при боці французького посла, грубого й недбалого Montaigne. Досвідди, які при тім здобув, утвердили его тільки в сильнім переконаню, що в передових і образованих кругах можна сподівати ся лише зісутя. Він міг а межі них вирвати ся в такім случаю, коли-б заложив власне домашнє огнище, тай справді взяв собі необразовану дівчинку Тересу Le Vasseur, з недуже ясною мнєвущиною, а за те з гарним характером і невничим серденьком; про женячку однак обоє не думали. Тепер віддав ся Руссо цілковито музиці. „Сільський Ворожит“, для котрого сам написав текст і музику, сю останню в доволі примітивній формі, показав, що в него кращий музичний чим поетичний талант. Його мелодії доволі вїжні й милозвучні. А коли Тереса згодом почала щораз більше помножувати його родину своїми рідними, закінчив скорше чим сам думав свою любовну іділлю. Він приймав місце касієра, але ся служба зміцнила його хоробу міхура, що була вже давніше в него. Тому мусів він знов відтягнути ся від рухливішого житя і заробляв на своє удержанє письменними працями*). В тім часі „арєформував“ він свою одежу в напрямі найдалше йдучої примітивности, щоб показати сьвітоти, що річа, до яких звичайно привязують люди велику вагу, нічого неварті.

В домі Dupin познакомив ся Руссо з Дідеротом і Гріммом, а також з панею d'Erinay, котра опієля дала йому в себе притулок. В часі прогульки до Vincennes, де бажав відвідати скритого в затишку Дідерота, попала йому slučajно в руки часопись, в якій Академія наук в Dijon оголосила конкурє на найліпшу наукову відповідь на питанє: „Чи відродженє наук і штук вплинуло на поправу обичаїв?“ (***) (1749). Дідерот заохочував його до відповіді на питанє, яке своїм змістом находило такий сильний відгук в тодішнім душевним настрою Русса. Відповідь випала заперачаюча. Довільно змінив він питанє в той спосіб, що замість говорити про відродженє наук і штук, обробив проблем їх поступу, котрому приписав причину занепаду обичаїв. Можливо, що отся довільна зміна теми вплинула на првхильне становище членів кон-

*) Sallwürk каже: „erwarb sich einen Teil des Lebensunterhalts durch Notenschreiben“. Сей вислів, по мой думці, трохи неясний і за многозначний I. 10.

**) В наших офіційних підручниках історії педагогії передають невїрно в перекладі питанє академії, коли кажуть: „Чи поступ (sic!) наук і штук вплинув на зісутє, чи поправу обичаїв?“ Се невїрно й неправдиво. Питанє академії звучало буквально так, як я его передав вєше в перекладі. Опябка виходить іменю відси, що Руссо в своїй відповіді замість говорити про відродженє (!) наук і штук, обробив науково питанє про поступ (!) наук і штук.

курсів комісії і призначення йому нагороди, з чим зосолідаризувала ся уся поштупова Франція.

Успіх його праці мав рішучий вплив на ціле дальше життя Русса. Тепер знайшов він — бодай так думав — розв'язку питання, що его духа так відвертало від прочого світа. Се облуда і моральна гниль, яку ввела культура між людей. Якийсь таємний інстинкт гнав його до протесту в імені цілого людства проти того основного зла, що намагало ся знищити невинну людську природу. Товариші Русса вважали його засуд над культурою звичайною собі літературною побудкою; однак він не думав навіть завергати з дороги, на яку вже раз вступив. Він витривав на своїм становищу до останка, що зміцнило в нім почуття авторської самопевності і дало змогу звільнитися від дитячого пасочка, на яким його філософи водили, наче маленького песика. В р. 1753 поставила Академія в Dijon друге цікаве питання до розв'язки: „Яка причина нерівності людей і чи оправдують її закони природи? Руссо добачував жерело нерівності людей в поступаючій духовій культурі і індивідуальних засобах, що ведуть до війни всіх проти всіх, вкінці до деспотизму а навіть прискорюють загальний переворот. Депо в тій праці, котра менше подобала ся чим перша, нагадує нам „Умочу суспільности“ („Contract social“ — „Gesellschaftsvertrag“) і „Емілія“. Замітна тут прилюдна скарга на закам'янілість філософів. В сій праці виступає ярко легкість і плавність мови, та більше тепло тону. Руссо дав навіть до пізнання, що на рішучість його праці мав великий вплив Дідерот. Тепер розійшов ся він уже з усіми „сектами“ філософів; він остав сам для себе паном в повнім значіню того слова.

(Дальше буде.)

Я. Ф. Зеленкевич (Я. Ченіга).

Вільна школа.

Її ідеї й здійснене їх в практиці.

- I. Ідеї Рабле, Монтеня, Ратісія, Яна Амоса Коменського, Жан-Жака Русса.
- II. Здійшене ідеї вільної школи: Яснополянська школа Льва Толстого; „Дім вільної дитини“ товариства приятелів природничого виховання в Москві; „Дім гри“ д-їв Ф. в Америці і „Іл'їн“ Себастьяна Фара в Франції.

(Цирсьв'ячуєть ся українській школі і приятелям вільного виховання).

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Еволюція проблемів виховання, підлягаючи законам загального розвитку, перетворюють ся вешвидко і непомітно для звичайного глядача. Непомітно перецінюють ся і її вартостя на полі життєвої боротьби, де одні ідеї зв'язують другі і самі знов замінюють ся і перетворюють ся в нові ліпші від попередних.

в чисто учительських справах (з виїмком особистих нападів); 5) Дописи про мартирологію українського народного учительства; 6) Інтерпретації законів і розпорядків шкільних властей; 7) Огляди краєвого і заграничного шкільництва (особливо славянського); 8) Научну всячину; 9) Оповідки; 10) Бібліографію, критику і т. д.

Свій привіт кінчить редакція таким зазивом під адресою загалу українського народного учительства: „Товариші і Товаришки! Наш орган і його судьбу-поводжене віддаємо у Ваші руки, як Вашу власність. Від вас і то тільки від вас самих — залежати-ме його розвиток і хосенна діяльність. А щоби сього діпняти, дожидаємо від вас усіх прихильности і попертя так морального, як і матеріяльного. Дайте докази вашої зрілости і свідомости обовязків, які вкладає на вас ваше зване, народність і суспільне становище. Нехай наш орган стане спільним звеном, яке лучити-ме нас, українське народне учительство, в одну могучу організацію, одну велику родину, з якою всі децидуючі круги мусіти-муть числити ся і єї респектувати“.

Від себе бажаємо редакції „Учительського Слова“ доброго поводження в єї важкій і вельми відвічальній праці, а загалови українського народного учительства з новим его органом нового життя в становій організації. Перед нашим учительством стоять тепер великі завдання супроти себе самого, як стану і цілої української суспільности. А сповнить воно їх тільки тоді, коли відповідно двинеть ся матеріяльно, морально і інтелектуально. Се-ж — очевидно — можливе тільки при добрій організації і становім органі.

В тій глибокій надії, що „Учительське Слово“ зачне нову епоху в життю галицького українського народного учительства, стрічаємо его як дуже милого, давно очікуваного гостя і кличемо: „Витай нам! витай!“

Іван Юцишин.

Жан Жак Руссо.

(Jean-Jacques Rousseau).

З нагоди 200-літної річниці его уродин.

(Дальше).

В р. 1736. переніє ся Руссо до „Ermitage“ в послостях добродійки d'Erinay, котрої сестра, пані d'Houdetot, наречена поета Saint-Lambert, викликала в нім до себе горячу любов, однак без взаїмности, котра коштувала его багато терпіння і здоровля. Спомини про неї остали в „Новій Гельвоїзі“, романі писанім в формі листів в авлійськїм літературнім стилю. В тім творі находимо також один визначний педагогічний розділ; бо в ті часи носив ся він вже давно з думкою про написаня книги о вихованю. Мав він також плян написаня підручника про політику, однак він не здійснив ся. З призбравих матеріялів зложив він тільки невеличку брошурку „Улова суспільности“ (Соп-

trat social, ou Principes du troit public). „Емілі“, в яким провідні ідеї з „Умови суспільности“ знайшли свільний відгомін, усеував усі прочі пляни письменника на задній овид. В часі, коли він працював над тим твором, самотньо, що запевнив йому безсмертне імя, повстали в наслідок постійних інтриг філософів, що перебували в домі д-ки d' Еріпау, а може й також обмов самої Le Vasseur, що постійно затроювала ціле окруженє Русса, великі непорозуміння між ним а прочим товариством, які заострювала ще й его велика вражливість. Видячи, що его побут в тім місци дальше стане просто невинносимим, в грудню 1756 р. розпрацав ся він на все з улюбленим домом, в яким ему восьмі-хало ся таке щастє. Его товаришка життя вродила йому кільканадцятєро дїтій. Слухаючи намов легководущих молодих товаришів, з якими він довший час діляв стіл, віддав Руссо першу дитину до дому знайдів. Така сама судьба стринула й прочі его дїтї. Товариські круги, в яких він жив, знало о всіх его ділах а мимо того не дивило ся криво не несправесного (unnatürlich) батька, який накликав ціле людство до повороту до нічим незіпсутої природи.

Руссо знайшов тепер притулок в одного урядника князя von Condé, в недалекій віллі біля Montmorency. Тут і в замку Маршала Люксембурьського скінчив він писати свого „Емілі“. Появив ся він в маю 1762 р. накладом Néaulme в Амстердамі і Duchesne в Парижі. Париська поліція виступила сей-час проти книжки; її автора мали навіть арештувати. Але дали ему нагоду до втечі і так зачала ся его 8 літня мандрівка без цілі й захету в товаристві товаришки життя.

Руссо мав охоту вернути до Женєви; її мешканці стринули були вже давнійше свого крааня доволі прихильно в часі его одного побуту в своїм ріднім місті, коли він вернув назад до реформованої церкви. Але коли париськвій парламент приказав его книжку публично спалити а архієпископ прокляв її у своїм пастирськїм листі до вірних, тоді й Женєвці зненавидїли її також. Для брогяги-філософа настали гіркі дні блукання; перебував він коротко в Yverdon, Motiers Travers, де проти него сфанатизовано ціле населєнє; овїєля опинив ся на білєрєскім острові La Motte, вкінци пробував оцєтєти в містї Віль; однак віде не міг знайти спокою. В жовтню 1765 р. муєти попрощати і се останє місто, не знаючи куди має дїти ся і де схоронити ся. Тут іменно врывають ся записки в „Споминах“ („Bekenntnisse“). В дорожї дістав він поновне запрошенє від Юма (Hume), щоб виїхав з ним разом до Англії. Вони стринули ся оба в Парижі і виїхали нечаяно на зелєний остров. Однак побут в Англії, де він вкінци поселив ся в Wooton, в графстві Derby, був для баїтї ще нещасливійший. В часі своєї подорожі відкрив він, як сам думав, заговір філософів на себе. Его недовіра до краю, якого нерозумів мови, вродило ся в нагальну хоробу. При кінци цвітїня 1767 опуєтив він Wooton в ставі безуспївного умового подражненя і помішана. Він вернув до Франції, блукав сям і там без пляну, а вкінци взяв а Тересою формальний єлюб. В р. 1770 появил ся письменник нечаяно в Парижі. Его ум успокоїв ся тут трохи. Уже в часі его подорожі до Англії запропонував ему один накладчик написанє автобіографії, яка дала-б змогу читачам его творів познакомити ся блваше з житєм цікавого автора. Він автографію написав; був се гіркий і острвї докір під адресою цілої суспільности, серед якої жив, а котра навіть під впливом цвітчвої безоглядности, з якою він описав бурливе житє своєї молодости, не стала ліпшою. Від тепер знов зачали поволи симпатії деяких аристократичних кругів прихилати ся до Русса. В тих сферах прочитував він де-

коли навіть поодинокі виривки із своїх „Сюмнів“, котрі був довів до кінця. Та вони на стільки були цікаві, що в ту справу ввійшла аж поліція. Думки адемаковані своїх ворогів вирік ся він шой-но під конець свого життя. З того часу зачало ся в него щораз спокійніше житє. Він дальше займав ся писанєм пот, а проходи в гарних околицях французької столиці навернул єго знов до любих ботаничних студій і розбудили в нїм на ново охоту до життя серед природи. Вкінци прийшов він до глибокого пересвідчення, що сучасна йому генерація неразуміла й відіпхнула єго від себе і що призваня можна власне здоровля і єго товаришки життя зачало щораз більше слабнути рішив ся публично просити о підмогу й опіку. В наслідок того запросив єго до себе в р. 1778 маркіз von Girarden і визначив єму мешканє разом з удержанєм на гарнім острові в добрах Ermenonville недалеко Saint-Denis. Тут вмер великий філософ на вибух крови в 66. році життя дня 2. лпня 1778. А коли недавно відкрито єго моці в королївських гробницях в Пантеонї, з того часу впала на все злослива легенда про єго самовбийство.

(Дальше буде).

Н. Ф. Зеленкевич (Н. Ченіга).

Вільна школа.

Її ідеї й здійсненє їх в практиці.

(Дальше).

Ян Амос Коменський (1592—1671).

Ян Амос Коменський дав цілу викінчену гармонійну дидактику незвичайної повноти. Праці його мали таке видатне значінє, що історики призначають Коменського основателем педагогії яко науки. Але велика його заслуга в тїм, що, змагаючись перевести свої ідеї в житє, він спонукав педагогів розвинути окремі його погляди і тям прискорив розвиток і поширенє ідеї свобідного вихованя.

Коменський особливо побивав ся за природним навчанєм. Він не задовольняє ся сучасною йому школою тому, що в ній багато страху і некорисної праці, мало вихованя, міцного знаня, мало радоств. Він вважає незмінним законом просьвітньої штуки потребу постійної праці в спілці розуму і мови. Треба прямувати до того, щоб мова ученика мала тільки те, що він самостійно охотив духом, що відбилось в його душі, яко живий образ, що утворив ся в наслідок безпосередного пізнаня самої речі. „Чому ми не живемо так в садку природи, як жили в ньому ваші предки? — питає Коменський. Чому і ми не можемо, подібно як вони, користувати ся нашими очима, ушима, носом? Задля чого нам обертатись ще до внших учителїв, окрім органів наших почувань, аби пізнати природу? Задля чого, повторяю, замість мертвих книг не розкрити нам живої книги природи, в котрій ми можемо самі бачити далеко більше того, що може оповісти нам хто-небудь. Окрім того таке розгляданє дає нам більш і користі і вгїхи“. Наука повинна виходити з природи. Виховничий має бути слугою природи, а не її володарем. Коли-б він задумав навчати дітя не відповідно їх свлам, о скільки вони можуть розуміти, а від-

перед лицем Європи тих, що нас заставляють важко працювати в ім'я ідеалів, а не дають сухого куска хліба з'їсти! Навчимо культурний світ, як галицькі верховоди нагороджають тих, що своїм потом і трудом годують ембріони кращої будучини двох нещасливих народів.

До Відня!

До Відня!

До Відня!

Лип Ющак.

Жан Жак Руссо.

(Jean-Jacques Rousseau).

З нагоди 200-літньої річниці його уродин.

(Дальше).

Руссо — чоловік і філософ.

Кожний критик, що завдасть собі вдячну роботу проаналізувати головні філософічні ідеї в творах Руссо, не може не затримати ся на цікавій і великій революціонері людського духа як на людині її. Його особисте життя було неможливим запереченням сучасної йому товариської конвенціональної культури, могутим живим голосом, що накликав людий до повороту до певиншої природи; його найглибша чоловіча природа і сильний індивідуалізм став жерелом, основою і метою його філософічної системи. І пізнати Руссо як людину з його глибоким індивідуалізмом, значить те-ж саме, що пізнати його ідейний і інтелектуальний світогляд, його мораль і філософію. Дуже влучно зауважує наш молодий критик: „З усієї „літератури“ Руссо, думаю лишити ся хіба на вічні часи його „Сповідь“, його найважнійший документ. Документ не літературний а життєвий. Інакше й бути не може. Ми мусіли-би багато великих борців духа уважати за не потрібних вже і перейти над ними до щоденного порядку, як-би хотіли їх оцінювати лише після того, що вони дали. Ми мусимо брати їх такими, якими вона були, — і тільки тоді наше відношення до них, т. є. відношення далеких поколінь, буде правильно установлене. Літературу мусимо брати як одну лише в форм боротьби, накинсну життя, і бачити в ній не цілого чоловіка, а лише його частину, поза якою кривить ся весь живий творчий організм. В таких тільки случаях буде для нас мати вічний інтерес літературна спадщина Руссо, і віден виходаючи, ми зможемо її менше-більше правильно оцінити.“^{*)}

Дати цю нову епілетку Руссо-людини ми не маєм змоги в рамках журнальної статі. Руссо-чоловік занадто далеко відбігає від пересічного типу генія, якого можна визначити кількома характерними чертами. Він іменно той Ніцшеанський надчоловік, що мав силу, волю і право відкрити одну нову рану в стухлій організм сучасної йому генерації; міг повести переоцінку вартостей інтелектуального, етичного й соціального життя людської породи, створити нові культурні вартости, витягти людству один новий шлях для дальшого духового розвитку. І вплив сили його генія, його творчого духа

^{*)} М. Ковалюк: Жан Жак Руссо. 1712—1912. Літературно-Науковий Виступ. Річник XV. Т. LVIII. Кн. IX. Київ, Вересень — 1912.

відбив ся могутим відгомном в ідеях і ділах найбільшх людей XIX ст. — „Ніхто не мав тільки наслідувачів і прихильників, як автор „Еміля“ — каже Frant. Pražak.*) Основні ідеї його „Умови суспільности“ дали підклад думкам великої революції, котра в Парижі мигом перетворила весь комплекс думани модерної суспільности. „Гельоїза“ була найбільш улюбленою лектурою париських дам, а сам Кант зачисляв її до найкращих книжок, які коли-небудь читав. „Еміль“ викликав велике множество наслідвань, подібно як Дефоа „Robinson Crusoe“, написано багато книг за і проти него. Гердер і Гете признавали ту педагогічну книгу за найбільшу нового століття. Гете сам називав „Еміля“ божеською книгою. З него черпав Баседов, Пестальюцці, Жан Поль, Фребель і Толстой. Небіщик російський філософ, автор „Педагогических Статей“, сказав: „У Русса в цілі сторінки, котрі мені такі близькі, що здається ся мені неначе я їх сам написав.“ У всіх народів можна говорити про „руссівську“ літературу“. От такий великий вплив мав на світочів європейської культури в XIX. ст. есей „mladik pěkně rostlý, jemných rysů, hlubokých očí, malých ust, odusevnělé tvaře, plný ohně a krve“, — як його характеризує коротко пан. автор.

Що-ж се справді за людина був той Руссо? — „Згадуючи імя Русса, ми зустрічаєм ся без сумніву на не-аби яке чудо в світі педагогії. Такі по-статі незвичайно рідкі, і природа, правдоподібно, не выдасть вже другого Русса — завважує проф. Тадасу Місаву**) Не був то ані вчений чоловік, ні не належав до якої-небудь школи. Его життя, можна сказати, було життям бродяги, чоловіка вповні „не оть міра сего“.

„По думці Карлейля, був то хирлявий, незвичайно рухливий і нестримний чоловік, котрого головним принципом було ненаситне змагання, а всі его ошибки і нещастя можна віддати одним словом — егоїзм. По тому то егоїстству, тому чутливому чоловікови пані Сталь (Stahl) приписує честь того, що він двигнув жінку на дорогу добра більше, чим хто-небудь другий. І тому то необразованому бродязі цілий західно-європейський світ завдячує великий переворот в своїм суспільнім порядку і в царстві думки.

„Пророк пуританин Карлейль, не дивлячи ся на его звичайну в него ненависть до людей, включив Русса в ряди своїх героїв, обдарив его одною цінністю — героїзмом незвичайної щирости. Я додав-би до того ще другу характеристичну черту Русса, котра зробила его гениєм, — правдиву красу й багатство его бурливої природи.

„Він був Французом, в жилах котрого плила кров швайцарського верховина. Коротше кажучи, він був воцлоченем артистичного духа. Абсолютна незалежність, свобода, вдоволенє з того, що являєть ся ділом безпосередних чувств, — от в чім висловлювала ся його особистість. Се, може бути, завадто гарна віря, щоб могла здійснити ся в житю чоловіка. Молодече життя Русса, переведене в іділічним упоєню красою природи і людських почувань, скоро потухло під жорстокою рукою суспільних відносин і прозаїчної дійсности. Вияючи, що святість істиникта природи здоптана всюди зледацилними пристрастями і гордостю з одної сторони, софістичними тонкостями і холодамм врахованем з другої, — Руссо підняв голос протесту проти того,

*) Frant. Pražak: J. J. Rousseau. (K památce jeho dvouletých narození). „Volná škola“. Roč. VIII. Seč. 2—4. — 1912.

**) Држ философии проф. Тадасу Мисави: Жан-Жак Руссо. (1712—1778). „Снабодное Воспитание“. Ч 10. 1911—1912 г.

що зветь ся культурою і цивілізацією і став взивати людей до повної реорганізації суспільности, а навіть цілого людства. Головною цілю его філософії стала свобода від облуди конвенціональної моралі, манєр і релігії, від рабства у веім штучнім і зверхнім, обнова чоловіка із его штучного життя в повній, вродженій ему природі.

„Его філософія зачала ся негативною відповідю на питанє, поставлене французькою академією: „Чи відродженє наук і штуки вплинуло на поправу обичаїв?“ і закінчила ся его більшим твором „Еміль“, в котрім він зібрав все то, в чім бачив одинокє спасенє зледацілого чоловіка.

„Еміль“ — то незвичайно свівлий крик сина природи, і по тім впливі, який мав той твір на розвиток людської думки і подій, ми бачимо в нім чудо генія. Сей твір останє на все рідким скарбом виховуючої літератури людства. Си кєнга, вживаючи слів Неємавра, „подібна до метеора, котрий може освітити і збити з толку чоловіка, но в той сам час може й освітити такі області, в котрі дуже рідко може вплинути звичайне око чоловіка.“

„Навіть Тома Давидсон, котрий взагалі не проявляв емпатій до Руссо і цїнив его доволі низько, все таки змушений був признати, що „небагатом людям судило ся мати такий великий вплив своєю думкою, як Руссо“, і він при тім розсліджував дороги, по яких ступав той вплив. Веї галузи людської діяльности: філософію, науку, релігію, мораль, штуку, політику, економію, педагогію, — все се перевернув Руссо до гори корінем.

„А вже-ж найбільше можна се сказати в відношеню до останньої — педагогії. О заслужі Руссо в тім напрямі так висловлюєтє ся Оскар Броунінг: „Він всеціло заволодів тим полєм діяльности. Нічо не явило ся по нім, чого-б він вже сам не зробив.“ І я свівло можу додати до того, що кождий з нас, хто по правді не з того потока, беручого свій початок у Руссо, повинен звернути ся просто до самого жерела і користувати ся его благодатною свівкостю, — до того жерела, котре, кажучи словами Джона Морля, „впустило в темні заперті школи і виховуючі заведеня потєки свівтла і воздуха“.

Годі говорити про значінє Руссо в поодиноких явнях людської культури. Він не був філософом, що створив якусь філософічну школу, над якою сперечають ся вчені у своїх кабінєтах. Руссо — нова людина, яка не може вмістити ся в рамках сучасного йому суспільного ладу, зовнішньої неевдокультури, офіціальної „моралі“. Він їх росадив своїм буйним індивідуалізмом, широтою щирої людської природи. Соціально атмосфера сучасної генерації за тяжка була для него; в ній хвувало свівкостє, воздуха, свівтла. Він єї прочистив, створив нові основи духового й соціального життя культурних суспільностей, дав совершенний тип нового чоловіка. І значінє Руссо, як граничного стовпа, що стоїть на кордоні двох культурних епох, не в самій его літературній спадщині, а радше в великій деструктивній певхіді яку викликали его ідеї в сучасних і грядучих поколіннях. Він, ведений нестримним інстинктом своєї буйної природи і неарівнаним генієм, мусів спровадити упадок старих догм і ідеї і поставити на їх місце нові вартости, дати людству ще одн новий свівт, відкрити ему ще одну дорогу, по якій воно ступав до свого дальшого досконаленя.

Руссо — „ви чоловікєк ученый, на привадежащій кє какою-ввбудь школє“ — правдивий „Wunderkind“ незорочної матінки-природи. Як вірний син природи, став єї найгорячітєм апостолом. Оттут іменю жерело і геніє его генія, его літературно-проповідницького таланта, тут тайна его реформа-

торських успіхів. Не високою книжковою культурою „побідив“ він цивілізованого чоловіка і привололив поклонити ся законам всецілої природи, а глибокою інтуїцією, всеяпетим чувством людини, незнаючим перемоги темпераментом. Він і не „вроджений“ літерат, не „фаховий“ філософ. Література стає в него тільки одним із найголовніших засобів — і то тільки припадково, дякуючи конкурсній академії і заохоті Додета — в аюстольсько-реформаторській праці. Звіден її стає нам ясно, чому він свої найбільші твори „Нову Гельгоўзу“ і „Емілія“, що зробили вго ім'я безсмертним, написав в белетристичній формі. Пророкови нового життя в усіх областях духа, творцєви нової культурної людини не розходило ся о літературні лаври, о тріюмфи філософа; вму бажало ся перетонити свої глибокі почуваннн, чар безграничного темпераменту в писанє слово, силою котрого треба переконати а відтак і завоювати зледацілі круги культурного людєства. В відношеню до Русса набирає що-ино сили її вага принципі, що література стає могутнім засобом і фактором в підношеню чоловіка на щораз вищі різнї духового доєкєвалєня. Але се вдасть ся тільки тоді, коли на неї складаєть ся гармонійно непорочна сила людини, генія і таланта. А що в Русєєві „літературі“ ті три наймогутніші фактори ступали в парі, відєн її стала воєа основою її плєдуючим ґрунгом під обнову модернього людєства, сотворила одиє виєшний рівєнь цивілізації, дала нам виєший тип культурного чоловіка.

Літературна спадщина Русса не тим важна для всіх генерацій, чого ми шукаєм у прочих великих людей. Русєє „человѣкъ ии ученый“ і нам не шукати в него за строгими науковими принципами, глибоко обдуманими філософічними системами. Вже виєше вказано на жєрєло Русєєвої творчєсти: вона впливала з природи і до неї завертала. Він стан єў охочєм „невільником“ і мусїв впрягти в кайдани природи все культурне людєтво. До того треба було виховати нову зовєсім генерацію. Ідеал (не систему!) такого вихованнн дав нам в „Емілію“ і тим закінчив своє пієсланивцтво, яке „вложила“ на него природа.

Русєє не дав нї заокругленої філософічної системи, а тим більше викінченої системи вихованнн. І се зовєсім природно. Природа, до якої він накликав людєвї, якїї казав остати вірним, якої не вільно насилувати задля культурних шаблонів, релігійних або товарєських традицій, не знає ніяких границь, нї системів. В ній за багато простору для кожного індивідуума, котрого право він положив в основу права людини. Тут можна вказати тільки шляхє, якими треба прямувати до пізнаннн природи, до панованнн в ній і серед неї, а не над нею! І природному вихованю не можна назначувати границь, не слід припєсувати бездушних системів, бо природа сама визначує собі „системв“ в кождім окремім випадку. На отєє вказав Русєє — і тут вго безсмертна заслуга як філософа і педагога!

(Дальше буде)

Маршалок висловив надію, що та жертва, котра принесе значне поліпшення платні учительства, буде прийнята з вдовolenням і з таким серцем, з яким єї дає край. Учителство повинно вжити свого впливу, говорив на закінченні п. маршалок — щоб причинити ся до зреалізованя тих проєктів в Сеймі“.

На виводи п. маршалка відповів т. Якимовський, голова „Взаємної Помочи“, що заява п. маршалка і Кравzego Виділу будить в учительстві надію і довіру в депутацію, що репрезентує польське і українське учительство, звязане з собою тісною солідарністю. Нужда зрадикалізувала учительство, треба отже ві чим скорше усунути. В міру своїх впливів буде учительство прямувати до розвязки проблемів, що тамують здійсненя тих постулатів.

Іван Юцишин

Жан Жак Руссо.

(Jean-Jacques Rousseau).

З нагоди 200-літньої річниці його уродин.

(Дальше).

Руссо — педагог.

А. „Еміль“.

Педагогічні ідеї Русса, як і взагалі всі думки, що зберегли ся в його літературній спадщині, тісно в'язуть ся з його оригінальним, романтичним життям. Вони — найвірнійший рефрен його фізичної і духової натури, повний відблеск його особистости. Щоб зрозуміти ідеї Русса, за мало читати його „євангеліє“ вихованя „Еміля“; там за багато дивоглядних поглядів, суперечностей і „глуностей“, як з сарказмом висловив ся Ламетр. Як ціле життя Русса було повним пригод, несподіванок і оригінальностей, так і його „Еміль“ вражає читача своєю давнюю композицією, по часті суперечним конгломератом думок і ідей. Та розвязка загадок приходить скоро, як тільки познакомимо ся ближше із життям автора. Тому хто бажає основно познакомити ся з педагогічними думками Русса, мусить крім „Еміля“ прочитати також його „Сповідь“,*) „Гельоїзу“, всі дрібніші його твори, а навіть приватну переписку з видійшими людьми. Щодо писане слово в ілюстрації Руссової індивідуальности дасть нам повний образ його педагогічного світогляду.

У різних людей викликав „Еміль“ найрізномроднійші думки і настрої, що предували йому сторонників або ворогів. Цікаві натаки на те находимо в статі д. Н. Бахтіна.***) „Гете — каже шан. автор — назвав „Еміля“ справдішнім євангелієм вихованя; Вольтер іронізував, що, читаючи „Еміля“, діма-

*) Примітка. В першій часті моєї статі приключила ся немила помилка, яку случайно перочено при корекції. Замість „Сповідь“ надруковано „Спомяни“. Звертаємо на ту помилку увагу Читачів і просимо всюди, де надруковано „Спомяни“, читати „Сповідь“. Автор.

**) Н. Бахтін: Руссо и его педагогическія воззрѣнія. (По поводу исполняющагося 15 юнія текущаго года 200 лѣтія со дня его рожденія). Русская Школа. № 9. С. — Петербургъ — Сентябрь. 1912. г.

еть ся непереможного бажання лазити на „четвереньках“; Фредрих II, що так гостинно приймав „дикого філософа“, прогнаного з Франції і Швейцарії, думав, що в поглядах, виложених в „Емілію“, нема нічого оригінального, в них мало ядерних думок а багато банальности; Шіллер вшанував пам'ять Русса пламенною поезією; Катерина II, що інстинктивно ненавиділа Русса, писала в 1770 р. в листі до д-ки Белке: „Особливо ненавиджу Емільвського виховання: не так думали в наші добрі давні часи... Я стороною від того проבלюму і ніколи не проміняю дороговітних правил за проблематичні питання“; однак в той сам час Граф і графиня Головніні, проживаючи в Женеві (1764 р.), виховували свого сина по системі Русса. Найбільші мислителі-педагоги, як пр. Кант, Толстой, Фребель, оставали під впливом Русса, а за те Леметр з'ушлово завважує, що Руссо в одній книжці „Еміль“ написав більше дурниць, чим всі прочі класики, аложені на купу. Тільки Каргаре справедливо замітив, що великих писателів то плюгавлять, то підносять попід небеса, не дивлячи ся на те, о скілько їх ідеї відповідають окружуючій атмосфері, і часто правнуки бувають не менше пристрасні, як сучасники, тому що не в силі відорвати ся від свого окруження і поставити визваний ними образ в відповідні рамки... Русса наче не хотять вмісно розуміти і то як раз в той час, коли у всіх областях торжествують ідеї, які він голосив.“

В історії педагогії остане „Еміль“ по вічні часи компетентною книгою, до якої всі педагогіи звертати-муть ся як до одинокого пражерела природничого виховання. Виродовж цілого твору зазначають ся гетьяльна ідеї в двох головних напрямках: 1) В повній абстракції соціального й культурного ладу до часів Русса і 2) В проповіді природничого виховання, яке мало обновити ціле людство. „Все, що виходить з рук Творця усіх річів, є абсолютно добре; все, чога діткнеть ся людська рука, муєть дегенерувати ся“ — отсе девіз, по якому написано цілого „Емілія“. Руссо бажав у своїй книжці дати не якусь систему виховання, але вказати дорогу, по якій людство звернуло-б назад до природи, по освободженню із зісутя культури. В тім напрямі треба виховувати людство; тільки непорочна природа може наазначувати правила, засоби і мету виховання, а ніколи не може зробити того чоловік, заражений ледачістю культури.

„Еміль“ поділений на п'ять книг. Перейдемо коротко їх зміст по черзі.*)

Перша книга обіймає вихованє в *першій* році життя, т. є. в часі, коли ще дитина не вмів ні говорити, ні їсти, ні ходити. Вихованок Русса нааиваєть ся Еміль. Для него призначив він окремого вихователя; вони оба не розлучаєть ся скорше, аж вихованок стане батьком. Він муєть бути мудрим, сином засібних родичів, мешкати в гарнім підсоюю. Не сьміє він бути також хорим, бо й на що-ж виховувати людину, яка нездібна до життя. В першій році життя дитини треба головню займати ся гігієною єї тіла, плеканєм єї зміслив, і студіюванєм наклонів. Сєй обовязок спадає включно на матір. „Нема мама, нема й дитини. Між ними є спільні обовязки; а коли їх лихо сповняє одна сторона, то й друга муєть заведбувати ся. Дитина повинна скорше любити маму, чым довідаєть ся о тім, що се єї природний,

*) E. von Salverck: Rousseau, Jean-Jacques. (Pädagogisches System). Rein's Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik. 7 B.

*) Franc. Pařík: J. J. Rousseau. (K památce jeho dvoustých narozenin). „Volná škola“, Sešit 3 a 4. — 1912.

святій обов'язок. Коли голос крові не скріплюється любов'ю і плаканням, то ослабне вже в перших літах, а серце скорше завмре, чим вродить ся". А що мамі в часах Русса нерядо займали ся вихованєм немовлят, тому Еміль дістав старанну мамку. Вихованє не сьміє стримувати всестороннього розвою організму дитини, протвнно повинно його навіть підтримувати і віддаляувати всі небезпеки й лихі впливи. Еміль не виховував ся в місті, бо „міста в страшний гробом людського роду.“ В справі вихованя маленьких дітти можна поставити такі правила: 1. Діти мають користувати ся всіми засобами своїх сил; 2. Треба підтримувати їх у всіх наурямах розвою фізичних здібностей; 3. Вихователь звертає увагу на найпожиточніші річи і викорінює лихі навички й бажаня; 4. належить уважно студіювати діточу мову і їх знаки (ліміку), щоб вгадати що потрібне природі, бо той вік не апає ще облуди. Забави дітви повинні бути найпростійші. Некорисно за вчасно вчити дітви говорити, бо їх бесіда буде невразна, а самі діти не розуміють значіня багатьох слів.

Друга книга обговорює вихованє від 2: до 12. року житя. В тім віці мають розвивати ся змісли і скрісталізувати ся найпримітивнійші основи моралі емпіричним методом. Вихователь має тут стояти майже в тіни, бути невидним керманцем вихованя, яке треба з довірем оставити природі. Головно належить плекати змісли вихованка на проходах і забавах, однак не пустих, оєзцільних забавах, а таких, що рівночасно будуть продуктивною працею. Дитина мусить погодити ся з порядком і законами природи, а в ярмо терити як неминучу konieczність. Відси й випливають закони природного морального вихованя. Моралі не можна навчати на словах, бо слів дитина не розуміє, а коли зрозуміє, то хибно, бо в тім віці розум непреступний ще для абстракцій. Вихователь ставляє свого пупіла в такі обставини і ситуації, які його навчають, що „es liegt in der Natur des Menschen, das Unabänderliche geduldig zu ertragen, nicht aber den bösen Willen anderer“. Приємність, добро, поводжене, вдоволене і т. д. — се природна нагорода розумного й чесного житя, нещаєтя, неповоджене, біда і т. д. — се природна кара за нерозумне достронє житя індивідуа до окружаючої природи. Не карайте дитини, бо вона не розуміє, чого від неї бажаєте, і не говоріть вї про провину, бо се також для неї абстракт: дійсне, невблагане житя навчить вї само розуміти провину як неминучу конечність нашого некоретного поведєня з консеквентним наслідком кари. — Дитина мусить набирати ся знаня, але не з князки, мертвої князки, якої Руссів Еміль у дванайцятім році не вмів ще навіть в руки взяти, не то прочитати. Навчіть дитину читати з живої князки природи — і от ви виповните найбільшу мудрість природного вихованя. Не треба лякати ся, що дитина дарувати-ме за довго. Ні — „благо-словенне будь дїнячество“ навчає Нїцше, а Руссо каже: „Найбільше, найважнійше і найкориснійше правило вихованя — се розумне траченє часу, а не ошаджуванє“. Позвольмо дитви бути дитвиною; хай вона бігає, бавить ся весело, свобідно гуляє, а будьте певні, що так вона навчить ся неодного того, чого ніколи не вичитає у стухлх князках.

Трета книга займаєть ся вихованєм від 12-го до 15-го року житя. В тім віці зачинають поступенно витворювати ся із вражїнь окремі понятя. Сил вихованка змагають ся щораз більше, пристрасти притуплюють ся, а почуваня поки-що ще приспаїв. Еміль зачинає в тім віці серйозну науку. Вчять ся він весього серед живої природи, кожде знанє здобуває він безпосеред-

ною обсервацією, особистим досвідом. Так познакомлюєть ся він з початками софратії, історичній, фізики, механіки, зоології, ботаніки і т. д. При тім переконуєть ся він наглядно, до чого йому може придати ся кожне знанє. Вихователь дбає передовсім про концентрацію знаня; всяке знанє, розсипане по різних книжках, що не тримаєть ся купи, виступає в природі в однім часі і просторі, та вказує на закони відвічного порядку і гармонії в природі. Еміль працює, намагаєть ся сам всею придбати для свого вжитку і так як Робінзон Крузо призначаєть ся сам своєю працею заспокоювати усі потреби свого особистого житя. Пізнає він вартість праці, вчить ся її цінити і емпіричною дорогою приходить до розуміня, що праця вивєшає чоловіка, приносить йому добро, вдоволенє і щастє. Навчав ся він також практичного ремєсла — столярства, бо Еміль „повинен працювати як селянин, а думати як філософ“. Привичаяний до безпестанних обсервацій, до здобуваня кожного знаня й правди власним досвідом, змушений давати собі раду в кожній ситуації, Еміль розвивує високо свій розум, здібний до поважних заключень і судів. В пятнадцятім році був він вже наскрісь розумним, здоровим, трудним, терпеливим, постійним і відважним хлопцем.

Четверта книга присвячена молодості Еміля, що требає більш менш від 15. до 25. літ. Вихованок входить в громадські круги. В него родять ся перші похоти (Leidenschaften), маркантні ознаки того віку. Ріжні причини складають ся на їх повстанє — вони всі природні; багато тут впливів із виї, які настають на молоду людину наче розбурханій потік, з поза котрого ледво виглядає хробак чоловічого протопляста. В молодика проблискують перші лучі сьогаму; але мудре, природнє вихованє повинно їх непомітно гасити. В молодім організмі відзнаєть ся вже могучий голос полового інстинкту, солодка мелодія любови. Єї поки-що треба розумно звертати в русло приязни до другого пола, розбуджувати любов ближнього і шляхотні альтруїстичні почуваня, які причиняєть ся до примирєня змєшловости. Кождий чоловік є з природи добрим, а тільки суєспільність неє його і деправує. Тому Еміль муєть пізнати людин, вплинути в їх серця і сам має остати непорочний, а в тій цілі треба его познакомити з ріжними історичними персонажами. Тепер надійшов час, що Еміль міг вже читати байки, які передше Руссо вважав зайвими а навіть шкідливими. Він пізнає тайни житя прочих живих організмів, горизонт его знаня щораз більше поширяєть ся, він зачинає критично думати, його розум стає доступним для найвисших абстракцій. Однак читач не мало дивуєть ся, чому до сєї пори не згадував автор нічого про науку релігії, чому вихователь не згадував своему вихованкови нічого про Бога. На те так відповідає сам Руссо: „Я наперед бачу, як читачі здивують ся немало, що цілі літа пережив я з моім вихованком, не згадуючи йому нічого про релігїю. В пятнадцятім році житя він нічого ще про те не знав, що має душу; можливо, що ще й у вісімнадцятім буде на таке зачасно: бо коли дитвну скорше вчити-мем чим се потрібно, то заходить поважна небезпека, що ніколи не буде розумити“. Вважає він, що се недобре, коли дитині накладаєть ся віру батьків. Віра се справа почувань і серця, вона приходить в формі божого обявленя, як півсвідоме душевне бажанє. — Наближаєть ся хвиля, що Еміль хоче поділити жвєтє з другою людвюю живочого пола. Тепер отже розкриває йому вихователь усі тайни, які так обережно доси перед ним скривав. Між ними затїсваєть ся тепер ще більша дружба; вихователь стає невідступним товаришем і дорадником свого вихованка. На-

водить він його на думку, що час йому вже пошукати собі подруги життя, товарашки серця. Не радить однак спішити ся з вибором, бо „вона“ мусить бути гідна Емілія — а вона вже давніше була намічена, називаєть ся Софія. Руссо вводить свого цупіля в світ, щоб познакомити його в людським життєм і громадським устроєм. Сю нагоду використовує він знаменито, щоб висловити свої думки про обичай, звичай і товаришське життя інтелігентних верств. В Парижі, головнім центрі Французької культури, не могли вони знайти Емілії судженої, бо вони шукали „любви, щастя і невинности“, а її прикмети чужі аристократичнам сальонам, мешканкам міст. Треба їх отже деінде шукати.

Пята книга присвячена вихованню Софії, отже теорії виховання жіноцтва. Обставини зложили ся так, що родичі Софії перенесли ся на село і виховували свою донечку в „школі природи“. Девіз їх виховання такий: „Софія має бути жіночко чоловікові!“ Огесей погляд вважає Руссо основним в вихованню жіноцтва. Жінка призначена для чоловіка: вона повинна бути приваблива, однак ніколи кокетлива. Природний її встид має бути в неї сильним щитом проти власної слабости і брутальности чоловіків. Погляди Русса на вихованє жіноцтва не такі радикальні як в вихованню хлопців; на них слідне пиято деяких пересудів. За взорець виховання Софії взяли він Евхаріє з Фенельового „Тельмаха“, а оповіданє прикрасив чудесними епізодами, в наслідок чого та книга „Емілія“, хоть так сильно наслідувана, визначаєть ся характеристичною оригінальністю. Про вихованє Софії до епохи жіночої зрілости розказано доволі коротко, а за те автор довше затримуєть ся над жениханєм молодят і вихованєм Софії в заручиннім часі. — Дівчина повинна розвивати свого духа і скріплювати свої жіночі сили. А що вона зависима вповні від чоловіка і має подобати ся йому, мусить отже більше звертати уваги на свій зверхній вигляд. Жінка має бути послухною своему чоловікові і в тій цілі треба молоду дівчину запровадити до постійної праці. Пріємні хвилі належить переривати ріжними вищими порученнями, щоб її привичкайти до добровільного вповнюваня чужої волі. Удержуванє чистоти і порядку хвалить ся дуже в дівчини. Релігійне вихованє дівчини зачинаєть ся скорше чим в хлопці. Дівчина має бути тої самої віри що й мама, а жінка приймає віросповіданє свого чоловіка. У дівчат треба розвивати розум і виховувати їх строго релігійно-морально, щоб їх уоружити в відпорність проти всіх напастей, якими їх обильно обсягає житє. До абстрактних річій не має дівчина найменшого хисту, ніяких здібностей. За те повинна вона визначати ся чеснотами й скромністю, щоб заслужити на знаменитого чоловіка. І справді з Софії вироста спокійна, розумна, метка, огридна до пересади, повна відваги й поваги, второнна й скромна дівчина та мвяю того вона ще не вірить, чи щастить їй дочекати ся гідного жениха. Вкінці надійшла невиріяна хвиля: від давня плянована вихователем Емілія стріча відбула ся шіби несподівано. Молодыта припала собі дуже до вподоби, полюбили ся взаїмно. Вони живють топер разом. Еміль вчить свою любку всіх наук: фізики, математики, історії, філософії і т. д. Софія пильно вчить ся і стараеть ся з кождої науки витягнути практичну користь. Вохователь звертає менторови увагу, щоб не занедбував також ремесла; Еміль отже забираєть ся до важкої роботи, а Софія має нагоду з мамою подивляти його пильність і второнність. Тепер вихователь рішаєть ся довершити останню пробу своєї штуки виховання: задумав розлучити влюбленых, щоб приготувити Емілія до обовязків чоловіка, батька й горожаняна і випробувати характер молодї Софії. І що вже не насперечав ся

Еміль, а таки мусів послухати свого вихователя і вибрати ся у дволітну подорож, щоб пізнати різні краї й народи, їх державний і громадський устрій, звичаї і обичаї. В часі подорожі мав вихователь знайти своєму вихованкови гарне місце, де-б він поселив ся разом з родиною, безпечний перед гнетом могучих і переслідуваними злобних посів. А коли-б годі знайти таке місце, то Еміль мусить погодити ся з фактом як неминучим злом і піддатися сильним законам природи. Еміль пізнавав світ і людей з безпосередньої обсервації, а крім того з поручення вихователя читав „Телемаха“. Коли чоловік буде добрим сам про себе, то сповнитиме найбільше добро сувороти суспільності. Еміль знакомив ся з людьми поза великими містами і переконав ся, що чим вони більше зближені до природи а віддалені від центрів культури, тим вони ліпші, цвиннівіші і благороднівіші. Вихователь навчає дальше Еміля, що те знанє і досвід, який він здобув в часі подорожній, повинен обернути на добро свого народа. Коли-б його князь віззав до якої публичної служби, він не смів відмовити ся від неї, але посвятити вї усеї свої сили. Та — Руссо заявляє іронічно: „доки жити-муть люди такі як ми, не поклоньтє тебе ніколи, щоб служити вітчий“. Зонєм природно: та-ж Еміль так вихований, що від него мав зчати ся новий тип людини, то і як-же міг-би він служити своєму поколіню. — Наостанок скінчила ся подорож Еміля і молодята побрали ся. По кількох місяцях заявив Еміль: „що мав честь і щастє назвати ся батьком“. Тепер іменно скінчила ся місія вихователя.

Під кінець зазначимо ще, який вплив мали педагогічні ідеї Русса і его „Еміль“ на сучасників і грядучі покоління. Вже вище було в нас зазначено, як ставили ся до Русса і його головного твору найбільші учені й філософи XIX. і XX ст. Вони переважно прихильно оцінювали его, а его думки вважали майже своїми, покладали ся їм в своїх серцях і розумі. Вплив „Еміля“ на сучасників був дуже значний; навіть його явні вороги признавали, що нікому з писателїв не доводило ся тішити ся такою популярністю в кругах читачів, як Руссови. Его „Еміля“ перекладено на всі майже європейські мови. Він навчив жінки аристократичних кругів обовязку виховання і плекання своїх власних дітей. Під впливом „Еміля“ змінили ся відносини старших і вихователїв до малых, невинних дітей. Родичі й вихователі зачали студіювати природу дітей, пізнавати права й багатства їх душі і тіла. Змінили ся й також правила й основи шкільного навчання: місце схолястики й суворой дісциплїни зачала поступенно займати жива природа а правами індивідуалїзму, а мертві слова, які заслоноували навіть форму діїсности, стали заступати реальні річи. Перед очима дітей отворила ся жива книга природи, небрежлива діїсність запрошувала їх в свої рамена. Наслідюване взірцїв виховання в „Емілю“, часто безкратиче, перемінювало ся нерідко навіть в сміщній карикатурі. На ґрунті Руссових ідей вродили ся великі педагогічн. ідеїні прямивання, альтруїстичні організації. Великі думки, „Філософа-бродяги“ дали творчий дух німецькому філантропізмови і стали „зриводним евангелїєм вихованя“. Вони натхнули великого Швайцарця Песталльовця геніальним педагогічним духом, а в его творі „Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts“ славний величезний вплив „Еміля“. Всі педагогічні ідеї й думки Русса не приймали ся в цілости в практичній житю; багато з них ми вважаєм нині за неможливі до прийня-

Але „Еміль“, як цілість, був одним з тих творів, що отворив новій генерації педагогів очі на нові правди виховання й навчання, на нове становище людського індивідуа в суспільности. Та не можна-ж значіня „Еміля“ свихати до самої тільки теорії педагогії й вихованя. Се твір, який мав необмежений вплив на структуру духової й культурно-суспільної фізіономії людства в ХІХ. ст. Він, піддаючи суспільности нові ідеали громадського устрою, проповідуючи рівність і братерство людської породи, став жерелом могутнього визвольного руху, соціального перевороту, що обновив європейські народи і наблизив світ до ідеалів гуманности. Члени ж національного конвенту в часі великої французької революції — як каже один автор, якого імени в тій хвилі не пригадую собі, були оживлені ідеями Русса; на сенатських столах лежав перед кождим з них постійно „Еміль“. Та й сам Наполеон сказав, що „без Русса не було-б великої французької революції“.

Цікава також паралеля, яку повела наша заслужена педагог-письтелька д. Русова між Руссом і Сковородою. Вона так говорить:*) „Коли порівняти погляди й поради Русса з думками яких близьких до нас філософів, можна легко бачити, що вони більш усього рідні Толстому серед російських моралістів, а в нашій українській літературі Руссо братаєть ся безпосередно з нашим філософом-педагогом Сковородою. Обидва бачили в природі величю вчительку й вважають за ближших до етичного ідеалу людей безпосередних, простих, а ніж шгучно вихованих та пишних своєю наукою. Обидва вони ставили високо хліборобську працю, кохали ся в красі природи, села, гаї, степи любили більш від усяких бучних міст; обидва широко, усім серцем шукали правди, були чистими думками, людьми справді побожними й ненавиділи усі ті забобони, усю ту брехню, якою забруднили чисту велику релігійну ідею. І Сковорода й Руссо — беруть своє натхненє з природи, шукають доброго серед вбогих робітників, й мають за найвищу мету вихованя — стати людиною. Цей гуманізм їх поріднює таксамо, як і постійне прямованє до волі, до незалежности. Про обох можна сказати — вони просто йшли, у них „нема зерна неправди за собою“. І тим вони були нам, милі й дорогі; вічно вони будуть за для нас великими учителями; ідеал їх чистого, незалежного, братерського життя світити-ме ще довго нам й щаслива буде та молодь, що її виховано на ґрунті їх ясної філософії“.

(Дальше буде.)

А. Ф. Зеленкевич (А. Чепіга).

Вільна школа.

Її ідеї й здійсненє їх в практиці.

(Дальше).

Жан Жак Руссо (1712—1778).

Жан Жак Руссо один з видатніших педагогічних письменників вісімнадцятого столітя, голос котрого жагучий і обуревий протв цюпованєх

*) *С. Русова: Жан Жак Руссо. (1712—1912). „Світло“. № 1. Вересень (Сентябрь) 1912. Київ.*

Іван Юцишин.

Жан Жак Руссо.

(Jean-Jacques Rousseau).

З нагоди 200-літньої річниці його уродин.

(Дальше).

Б. Педагогічні ідеї Русса.

Божий ключ усеї філософії й життя Русса звучав коротко: „Верніть до природи!“ — Станувши на таких пункті поглядів, ми бачимо, що Руссо намагався піднести, вивісити основні родові черти чоловіка, котрі виражають ся в его інстинктах, почуваннях, патхненю і здоровім зміслі. Переводячи на виїшну мову то, що говорив Руссо, показуєть ся, що розвій родового психологічного організму є найосновнішою задачею виховання молодого покоління. Приймаємо три головні фактори виховання: природу, людину і обставини. Природна діяльність наших органів і здібностей, зависима від нашого темпераменту, — то виховане, яке нам дав природа; користь, котру дістаємо з орудування нашими органами і здібностями і якої нас учать, — то виховане, що нам дають его люди; ті здобутки, які ми досягаємо, дякуючи нашим досвідам із окружаючої природи і предметів, — то виховане, зависиме від обставин.

З тих трьох факторів перший не зависить від нас, другий зависимий від нас, а третій знаходить ся до якоїсь міри під нашою контролею. Тому отже, щоби досягнути гармонію тих трьох факторів, ми повинні підпорядковувати першому два останні. Тому то й природа, с. в. закони психологічного організму самої дитини, повинна бути мамкою і вихователем мальчика. Задача вихователя зводить ся просто до того, щоби прислухувати ся до голосу природи, промовляючого до дитини. „Природа вимагає, щоб діти були так довго дітьми, доки не стануть дорослими“, бо „стараючись нарушити той порядок, ми ввгріваємо передчасні плоди, котрі не дозріють ані не матимуть смаку та скоро змарнують ся. Не віряймо дитній міркою дорослих людей, бо „кождий ріст, кожда хвиля життя має свої питомі степені досконалости, окремий рід зрілости, відповідаючий тому періодові“. Мега життя в нїм самім. Жиймо повинні житєм, користуймо ся в цілій ширині природним вихованєм наших органів, почувань, наших зміслів, здібностей; не той чоловік довго жив, що урочив багато літ, а той, що чашу життя випорожнив до дна. Тому й дозволяймо дитвині життя тим житєм, що відповідає єї вікови й природі, „даймо їй вгїшати ся правдивим щастєм в кожній порі життя“. Не можна дитвині мучити й муштрувати, відбирати в неї радість і свободу за для якогось там будучого, незнаного й непевного щастя. Що-ж се справді за щастя, коли его досягаєть ся „серед плачу, сліз, кар, в рабстві і під вічними грозами“.

Другий основний принцип педагогічних поглядів Русса, на який зачинають і тепер звертати увагу, се виховане „путєм недблання“. Він говорить: „Позвольте менї тепер встановити найбільше й найважайше правило виховання. Воно заключаєть ся в тім, щоб не зискувати, а теряти час... Ми повинні насилувати ум до хвилі, доки вік не буде розпоряджувати усіма здібностями, бо неможливо, щоб він зрозумів світ, який ему покажемо, коли

внї ще слїпшї“... Даймо час дитинї дозрїти. Інакше говорячи, коли й дитинї потрібне яке-небудь обраованє, то не спїшїм ся подавати її зараз такн внї, коли єго сьміло можна відложити до завтра“. Не треба знов думати, що коли ми не вчимо дитини з книжкн, так вона вже нічого не вчить ся. Протнвно, вона, перебуваючи серед живної природи, в часї проходу, ігри, забави, праці і т. д. слїдить і пізнає живї предмети і набираєт ся правдивого й тривалого знанн, з якого силваєт нерїдко безпосереднво користь. Книжкова наука в раншїй молодостї нерїдко й приносить шкоди, бо привчаєт ученика приймати безкритично чужї погляди, підпорядковувати ся повазі авторитету.

Но те обраованє, котре так поборовав Руссо, те блаженнє нецтво, котре так горячо проповідував він для дїтнї, відноснть ся головнво до книг і слїд. По його думкам, правдивим знаньм треба вважати те, котре досягаємо безпосередним досьвідом і дослїдом, що являєт ся вислїдом вирази наших органїв і наших здїбностнї. Така тїльки дїяльнїсть може нам дати правдиве обраованє. „Муожество істнующнх кннг — по думці Русса — губить тїльки науку. Представнвши собі, що терїя, яку ми вичитали в одного автора, вповнї вистарчаюча, ми вважаєм, що нам нема потреби провїрювати єї в практиці. Частенько шнльне читанє зроджуєт поверховнїсть і нецтво... Велике число кннг змушуєт нас забувати на істнванє одной кннг — природи“. Руссо кннт собі сердечно з тих вчених, що навчають про природу в своїх кабінетах, забуваючи на живнїй кабінет — сьвяту земельку. „Не підставляйте дитнї ніколи тїни, коли можете показати дїйсну річ“ — отєе основнїй прїнцип поглядової науки. Треба вшанувати права дїточої натурн, приноврвити ся до сьвітпогляду дїтнї, їх способу думанн, аргументації, бо скорше ми можемо порозумїти дїтнї, чим діти нас.

Нї один писателъ ніколи не ввійшов так глибоко в душу дитинн, і многі факти, відкриті гідними поднву спостереженнями, що-їно тепер зачинають потверджувати ся систематичними дослїдами в тїй області. Можна сьміло сказати, що Руссо першнїй відкрив дитннство, дав початок науці педологїї! Друге велике відкритє Русса, що тїсно вьжеєт ся із щоднвно споволеними думками, заключаєт ся в тім, що істнують означенї степенї в природнїм розвою дитини, і вихованє повинно првспособляти ся до тнх степенїв. Як Коменський вже передше подїлив дїточу зрїлість на кілька перїодів, до котрнх треба приноврвляти вихованє. Однак подїл Коменського був штучнїй і довільнїй, тоді коли подїл Русса оснований на совїсних спостереженнх природного розвою тїла і душї дитини, і можна тїлько дивувати ся тїй бистротї виводів і спостережень Русса, котрі так потверджують ся при сучаснїм станї знанн. В вихованю дитини треба вповнї спустити ся на природу, а дитинї оставити совершенно свободу. Вихователї чи родичї мають остата пасивними сьвідками благодатної дїяльностн природи. Матерї і батькн мусьят самї кормити і виховувати свої діти, а ніякі повнннсти, ніякі особливншї обставинн не можуть звільнити люднн від того сьвятого обовязку природи. „Той, хто неспосїбнїй до вповненн довгу батька, не може ним бути. І нічо: ні бїда, ні дїла, ні спеціалнї обставинн не можуть оправдати того, коли родичї відказують ся від годуванн і вихованн своїх дїтнї“.

Кожде діло повинна виконати сама дитина, а наша поміч може ограничати ся тїлько до найпотрїбнїшнх річнв, таких що безумовно потрібнї до житн, а котрнх дитина своїми кволивнми силами сама ніяк не зробіть. Тим робом діти привчаєт ся поступєсно годити свої бажанн з своїми власними си-

лам і способностями, межі дійсними потребами і можливістю витворити ся гармонія. Недостача тої гармонії спричинює іменно правдиве жерело нещастя людського життя.

Все, що до тепер сказано, відносило ся до вихованя дитини в першій періоді життя. Тепер приходимо до періода, котрий називається ся хлопячим віком, що починається з появою мови а кінчається на порозі молодечого віку. Коли в першій періоді дитина виховала ся просто своїм природним розвитком, то в другій повинно зачатися справдішнє вихованє, однак не навчанє. Почуваня дитини активно зростають, а розумова діяльність остає в стані повного спокою; не треба отже в той час забирати ся до систематичного навчаня, а тільки спрямовувати діяльність молодого організму на відшуканю дороги. Навчанє опирається переважно на книжках, а его змістом бувають фрази, слова і абстрактні символи, котрі дуже мало причиняють ся до умового розвитку дитини, майже не збільшають її знаня. А коли й часом мальчик робить вражінє резвиненого тіла й духа, то се є правила обман, бо слова й фрази, які дитина повторяє наче той баугаї, закривають тільки брак думки і розуміня. Місце книг, фраз і слів мусить займати жива природа, реальні предмети і люди. Се все пізнає дитина безпосередно своїми зміслами і чутєм; в той спосіб отримані вражіня з безпосереднього досьвіду викликають в нашій уяві реальні образи, розвивають наш інтелект. „Першими нашими учителями філософії є наші руки, ноги, очі. Замінюючи їх книгами, ми не розвиваємо нашого розуму, а вдоволяємо ся думками других. Ми, правда, вчимо ся вірити і віримо дуже багато, но знати — в самім ділі знаємо дуже мало“.

Неоцінена заслуга Русса, за яку благословлять його живі дїти, в тім, що він перший вказав на зависність духового розвитку від сильного й здорового організму. Він пише: „То страшно погубна ошибка думати, що розвій тіла заваджає діяльності душі, так неначе-би діяльність обох була невідповідна, або так як-би одно не помагало другому“. Коли чувства дитини стають більше діяльними, її тіло починає успішнійше розрізняти пропорціональність, відношеня річей і предметів окруженя. Чим інтензивнійша та діяльність здібности нашого тіла, чим сильнійший і здоровійший наш організм, тим краще розвиваються наші умові здібности, сила нашого розуму, нашого думаня. „Таким робом наші члени і наші органи — то знаряди нашого розуму і, щоб ними успішнійше можна користувати ся, необхідно, щоб тіло, підтримуюче їх, було сильне і здорове“. Руссо проповідує природне вихованє діяльних сил вихованка дорогою свободних забав на воздуху і вважає їх найкращим і найліпшим засобом інтелектуального розвитку. Тільки таке вихованє розвиває наші розумові сили і розширяє сферу нашого досьвіду й знаня. Крім того забава — знаменита, коли не найкраща емоціональна культура, яку ми можемо дати дитині, тому що гармонія серця посередничить між бажаннями і змогою їх заспокоїти, а се осягають ся тільки при повній інстинктовій здоровій діяльності вихованка. Його інтелект кришася. „Его виображіня, правда, ограничені, но ясні. Коли він і не витвердив нічого на память, то за те він знає багато й певно з власного досьвіду. Хотяй він прочитав менше з книжок чим другі дїти, за те прочитав він далеко більше із недрукованої кнвги природи. Його понятя сконцентровані не на язиці, а в его умі. Память его менше розвинена чим думанє, він може говорити одною тільки мовою, но за те він розуміє хорошо те, що говорить і хотяй він не

може рішати о різних справах так хорошо як другі, він зробить те, що треба, тільки від других". Кожду роботу повинна виконувати дитина з любов'ю і свободою, щоб могла проявити при тім свій гетій, хист і знане.

В ранній молодості нема ще в людини стільки сил, щоб відповісти всім вимогам, котрі виходять із внутрішніх імпульсів, — бо се період громадження енергій. Аж в дальшій молодості розпоряджає організм достаточними засобами сил і здібностей і се найдорогоцінніша епоха в житю чоловіка, котру треба використати як слід у добрім вихованю. Коли в першій епосі жити девізом вихованя був ключ: мудро тратити час, то в дальшій періоді треба сей час щадити і як найекономічніше використувати. Тепер надходить час праці, навчання і здобування науки. В душі молодої людини з'являють ся вже перші вістунки бурі, „время безстрастного разсужденія коротко и преходяще“. Вихованка не треба обтяжати навчанем, тільки розвинути в ній охоту і замиловане до різних наук. Із зростом наших фізичних сил і загальним розвитком цілого організму змагають ся також наші інтелектуальні потреби. Головний імпульс того зросту — вічна погоня за щастем і за тим, щоб оминути нещастя. „Наша внутрішня жадоба щастя і нездібність повного задоволення його являють ся головною причиною постійних проб і дослідів того, що може його збільшати“. З поступеним кріпшанем нашого тіла, зі зростом наших здібностей приходить непереможне бажане поширяти наші ідеї і поняти до можливих границь. А що простір нашого світогляду розмірво ще вузкий, то й наші ідеї обертають ся поки що в межах того, що ми знаємо. І той іменно час найвідповідніший до вивчення фізичних наук, то-б то законів природи. Що ж тикаеть ся методів навчання природничих наук, то Руссо був першим, котрий в цілій істнї і повноті воплотив принцип Бекона в педагогії. Його ідея була — помагати людині пізнавати конкретну, живу природу своїми власними очима і руками під проводом учителя, котрий розуміє природу вихованка не менше, чим окружаючий нас світ. І хотяй такі ідеї можуть декому видавати ся не практичними і односторонніми, тим не менше вони здорові і пожиточні в шкільній добі, коли засоби навчання потапають знов в пошу область схоластики і бездушної фразеології.

Треба призадумати ся добре над тим, що піддавати дитині як предмет навчання і розбуджувати в неї інтерес до знаня. Звертаймо увагу дитини на явища природи. Не слід поспішати ся задовольяти цікавість дитини; тільки ставити вї розумні питання, а за відповідю хай вона сама шукає. Зле, коли дитина приймає щонебудь на віру від старших, не стараючи ся самостійно провїрити знане своїм досвідом і переконанем. Учень неповинен вчити ся, тільки відкривати все нові правди. Не ставмо ніколи авторітету змеш розумових доказів, бо тоді учень стратить охоту до знаня, перестане пізнавати безпосередню природу власним досвідом, не провїривати-меніжкої правди, тільки невільничо стане корити ся перед чужими думками. Найголовніша причина поверховности і недостачі знаня в шкільнім навчаню заключаеть ся в тім, що бажане навчати як найбільше в найкоротшій часі. Се доводить звичаю до скорого перероблюваня матеріалу, з поминенем інтересу цікавості дитяї. Ми з вдоволенем віримо в те, що можемо заставити дитину розуміти, дякуючи обильности наших словесних пояснен. Но се в нічїм не облекшує діла. Руссо говорить: „Я ніколи не одушевляю ся тими пояснюющими лекціями і вкладами. Молодий чоловік не придає їм з правила ладменшого значія і нічого майже не памятає з того, що йому поясняють.

Найкращим поясненням є самі предмети. А ми наоборот, надаємо більше значіне словам. Нашими теревенями і побрехеньками в вихованю ми плекаємо тільки лепетунів і побріхувачів“.

В дітях треба розбуджувати інтерес до знаня і вказати на користи, які з него спливають на людину в щоденнім житю. Не забувати однак, що ту користь треба розглядати не з точки наших поглядів, а з точки поглядів дитини. Інтерес може здобути в дитини тільки такий предмет, який вона безпосередно знає і тільки тоді можна говорити про користи. З тої причини думав Руссо, що в ранній молодости неможливо навчати історії і моралі. Інтереси дитий звертають ся до предметів, котрі дає природа, а не до поодиноких людий або загалу громадянства. Навчати-ж дитий моралі — по думці Русса, просто не до речі. Діти, як і прочі живі організми, руководять ся виключно своїми інстинктами, а не будучи зараженими штучною культурою виростають і без науки моралі на чесних людий, з гармонійно розвиненими почуваннями.

З хвилєю, коли дитина зачинає вступати в мужній вік, перероджуєть ся вповні фізично і духово. Змінюють ся черти лица хлопчини, його голос то грубішає то знов стає пискливим, члени тіла кріпшають і мужніють. Разом з тим доконуєть ся важна переміна в его душі, він вступає в епоху психічної бурі. Зачинає самостійно встановляти своє відношеня до окруженя і себе самого; він стає гордим, зарозумілим, впертим, одним словом неможливим до веденя. Молодий чоловік вступає в епоху полового дозріваня, в ній зачинає відзивати ся його індивідуальне Я. Та хвиля найвідповіднійша до навчаня моралі. Людина перестає бути егоїстом, перестає любити тільки себе самого, а свої почуваня звертає до другого, до прочих людий, стає природним альтруїстом. Діточу природу знає Руссо наскрісь, а молодечу психологію зглубив він по штецькійк. Він остає-би безсмертним, коли-б був не оставив нам більше нічого крім тої часті „Емілія“. Усі майже недагоги годять ся з тим, щоби руководити ся природою, але тільки до того часу, доки мають діло з дітьми, по як тільки ті діти осягнуть вік молодців, вони відвертають ся від природи, або спихають всю відвічальність на ученика. Противно Руссо, він ще більше корить ся тепер законам матінки природи і ще більшу відвічальність вкладає на її плечі. Тепер що-йно зачинаєть ся наше вихованє, повне трудів і вимагаюче незвичайної любови і великого розуму. Людина вступає в періоду житя, коли її серце бажає конче товариша. На тім ґрунті з'являють ся найніжнійші почуваня, виростають родинні звязи, скріплюють ся соціальні інстинкти. Одвнця почуває в собі самотність і неміч своїх сил, в ній росте бажанє ділити своє житє з кимсь другим, з ним зносити радости, труди й невгода. До хвилі, поки ще не зачала ся молодеча епоха розвою, сього всього не було в дитині. Но коли вона настає, тоді, з нестримним зривом емоцій, надходить час на моральне вихованє, якого потреба стаєть ся прямо конечною. „Тому, щоби розвивати і пізнавати те змагаюче ся почуванє, кермувати або ступати за ним в його природній розвою, треба піддавати під увагу нашому вихованкови такі обекти, котрі самям своїм змістом отворять его серце, потягнуть його до прочих людай і відведуть від себе самого. Треба наоборот скривати перед ним все те, що може звязувати його серце і зробити з него самолюбного чоловіка. Говорячи вищими словами, треба розбуджувати в ній доброту, людяність, милосердіє в ласку і всі ніжні почуваня, такі дорогі усьому людству. Треба викорінювати

й нищити зависть, ненависть і всі жорстокі та нелюдські інстинкти, котрі не тільки зводять почування до нуля, но роблять їх невнесимими, роблять чимсь, що мучать того, хто в їх посідаю“.

Блеск, розкіш, багатство і зіпсуте м'якуче кляс — се гнізда гордості, зависти і гіпокризії, перекирвлена поглядів на людське щастя. Там не місце для молодости. Молодий чоловік може пізнати блиск аристократичного життя, але й повинен також познакомити ся з его погубними сторонами. Навчимо его відріжжити облуду від дійсности, не придавати ваги родови, походженю людей, багатству, а шанувати і цінити людину, як людину. Пізнане життя простих людей далеко більш виховуюче, чим товариство аристократів і богачів, бо простота представляє більше правдиву картинну людства з его трудами і тягарями. Се викликає бажане улекшити своєю участю долю ближнього, що найуспішніше викорінює самолюбство в людину.

Руссо не мало також присвятити уваги половому питанню в вихованю. Його погляди в тім напрямі в нічім не різняться ся від поглядів сучасних педагогів і сексуалістів. Коли дитина починає цікавити ся половим питанням, тоді слід вихователени розумно поставити ся до тої природної цікавості. Ставити дитина недорічний питання, тоді найліпше мовчати; як-же се питання того рода, що на них треба коначе відповідати, то говорити вї правду відповідно до вї розуміння, а ніколи не розказувати брехливих неблиць. Бо й по що-ж ослонювати туманом брехні те, що найкраще в людській природі? „Ваші пояснення в тій мірі повинні бути точні, серйозні і рішучі, щоб не виглядало, наче ви в чімнебудь сумніваєте ся. Треба безумовно все говорити строго правду і рівночасно дати до пізнання, що се одна з найбільше поважних, святих справ в людській природі“. В засобах пояснень треба вистерігати ся кинг і старати ся, щоб вихованок був як найбільше в руху, праці, занятій фізично і умово. Найкраще буде, коли людина ту епоху життя зможе пережити на селі. Коли-б вихователь помітив в половім житю вихованка які не правильности, звихнене почувань і нахил до неприродного заспокоювання полового гону, тоді повинен розпалювати в нїм свята чувство найчастійшої природної любови, пошанованя другого пола і бажане щасливого подружного життя. Добре буде, коли вихованок в тім часі познакомять ся з історією і біографіями людей, щоб зрозуміти в чім лежало щастя або нещастя їх життя.

Чоловік не сьміє посьвячувати себе в службу однокій тільки людині — жінці. Він повинен почувати себе членом громади ближніх; його почування повинні поширювати ся на усіх членів суспільности, а в тій цілі мусить, так як Еміль Руссо, пізнати психологію простих людей, соціологію дійсного життя, важні суспільні і економічні проблеми, щоб виповнити солідно закони любови ближнього. „Виповнюване публичних добродійств вкорінює в глибоку нашого серця любов до людей. Довершуючи добрих діл, ми самі стаємо ся добрими, — я не знаю над те кращого засобу вихованя. Послугайте ся вашим учеником як найчастійше в добрих ділах в міру его сил; вчіть его уважати інтереси ближнього своїми власними; дозволяйте йому помагати ближнім не тільки своїм грошем, але й також своїми трудами; він повинен боронити їх і посьвячувати свою особу і час на службу їм“. От-так виховуючи діти, навчимо їх цінити людей і їх діла, находити щастя і вдоволеня у віддаваню прислуги ближнім, спочувати долі бідних людей і вистерігати ся егоїзму.

Вже давніше перед Руссо побивав ся за природничим вихованям Коменський. Дюк розвивав его погляди і опер їх на психологічній підвалні. А Руссо проголосив евангеліє природи і вповні освободив дитину від усякого рабства. Его педагогія ґрунтувалась на досвідній психології, а його психологія знов опирала ся на біологію. Тіло не було для него, як для его попередників, „просто комкомъ глини“ для розуму. Чоловік, як сконцентрований психологічний організм, був тою основою, на якій Руссо збудував свою педагогію.

„Наше вихованє — говорить проф. Т. Місава — було довго під контролею педагогічних теорій, сотворених ученими, яких інтереси звичайно ґраничували ся їх кабінетами. Чоловік не жив самим тільки мозком; він жив більше своєю діяльністю, своїм серцем. Отсе відкрите завдячуємо ми великій пророчій книзі, оставленій нам невченим бродягою, котрого увінчали згодом самі образовані і найбільше вчені люди, а імя того бродяги — Жан-Жак Руссо“.

(Дальше буде.)

М. Ф. Зеленикович (М. Ченіга).

Вільна школа.

Її ідеї й здійсненє їх в практиці.

(Дальше).

Жан Жак Руссо (1712—1778).

Непотрібно примушувати дитину оставатись на однім місці, коли їй бажаєть ся ходити, або примушувати ходити, коли їй бажаєть ся оставати на місці. Коли свобода дитини не посована ниною дорослих вона не захоче нічого некорисного. Нехай діти скакають, бігають, кричать, коли їм бажаєть ся. Всі їх рухи, викликані потребою їх організму, котрий змагаєть ся зміцніти. Але слід неймовірно ставитись до тих бажань, котрих вона не можуть виповнити самі, так що виповняти їх прийдесть ся старшым. Дитина повинна одержувати допомогу не тому, що вона їй вимагає, але тому, що в тім вона має потребу.

Найпоганіше вихованє буває тоді, коли дитина постійно хитаєть ся межі своєю волею і вихователя і коли межі нею і ним іде постійна суперечка кому ким володіти. Частійше всього буває, що люди беручись за вихованє, не находять ниших засобів керувати дитиною, як тільки через заздрість, суперництво, гонористість, честолюбство, жадобу і т. ин.

Всі подібні засоби некрасні і єдиний, котрий може вести до успіху, є свобода. Не треба братись до вихованя дитини, коли хто не зміє вести дитина туди, куди хотять природі закони вільного розвитку.

Природний шлях розумового розвитку дитини є образом впливів, звуків і картини, а потім вже йдуть ідеї і з'єднаня ідей. Всяке навчанє повинно починати ся з реальних ідей і знаня. Не давайте вашому ученикови ніяких словесних лекцій, радять Руссо, він повинен одержувати їх тільки з досвіду. Утворіть вашу дитину уважною до явищ природи і ви скоро зробите її допитливою, але щоб підтримати в ній допитливість, не поспішайте ніколи за-

Жан Жак Руссо.

(Jean-Jacques Rousseau).

З нагоди 200-літньої річниці його уродин.

(Дальше).

В. Педологічні погляди Русса і здійсненє їх в практиці.

В часі ювілейного року не було майже ні одного поважнішого філософа, психолога і вченого, що не задав-би собі труду розглянути ся в пєсьмах і теоріях Русса з того або вишого становища, та видобути на денне світло ті скарби духа генія, за які він стільки натерпів ся від своїх сучасників, а котрі ми щодня нині починаємо розуміти, цінити і... реалізувати.

Проф. Фр. Чада^{*)}, видить ся мені, одинокий аналітик педагогічних теорій Русса, що вибрав маркантійшні місця в его творах, котрі вказують на апостола природного виховани як на педолога і першого півсвідомого творця педопсихологічних студій в модернім стилю, майже в нинішнім розуміню. Правда, Русса не можна вважати вповні оригінальним автором, незалежним творцем в області педагогії. „Історію педопсихології — говорить проф. Чада — можна датувати що до її початків доволі різно: коли маємо на думці початки наукової праці в області студій дитини, не можемо сягати дальше в минувшину як за 30 літ; коли-ж однак говоримо про перші проби досліджуваня дїгнї і їх психічного життя, мусимо вернути в далеку старовину, ген аж до часів Плятона, а коли-б не хотїли так далеко заходити, то мусимо затримати ся на епосї Русса, відкликати ся головно до его творів“. Читавши педагогічні лекції Русса, ми добачуємо, що їх автор оставав під впливом класичних писателїв як Ксенофон, Плято, Плотарх, Цицеро, Сенека, а ще більше під впливом своїх філософічних і педагогічних попередників як Montaigne, Locke, Voerhave, Buffon, Rollin, Crousaze, Fleury, St. Pierre, Fenelon і т. д.; ми спостережемо, що провідний его натуралїстичний принцип заволодїв ним вповні по думці основних правил стоїків не тільки „жити по природї“, але й по законам природи виховувати дїти.

Руссо не був свідомим педологом у нинішнім розуміню того слова; не міг ним бути в свої часи, коли ціла педагогія дусила ся в затухлих казяматах монастирської схоластики, коли навіть такі априорні думки про природу людини як погляди Русса вважали ся єретичними божевілєм, а нашір, ня яким вони мали честь родити ся, ставав жиром костричних полумінів. Не заносило ся ще тоді навіть на ембріон наукової педології, не було ніяких наукових засобів, лябораторий, ба що більше, не було навіть людей, щоб розумїли вагу педологічних питань, потребу студій над природою дїтїй, їх психічним житєм. В тій області не появил ся до Русса і на довго ще по нїм ні один спеціальний підручник по питанням педології, опертий на найпримітивнїйших бодай наукових принципях. Сам Руссо гірко нарікав на той невідрадний стан: „Хотїв-би я, щоби який розумний чоловік написав нам книжку про штуку досліджувати дїти. Було-би се дуже корисно знати ту штуку; батьки

^{*)} František Čada: Rousseau a moderní psychologie dítěte. Česká Mysl. Československý filosofický. Organ filosofické jednoty v Praze. Ročník XIII. Sešit 3—4. Str. 223—240, 358—373. Praha. 1912.

й учителі не мають до нині про неї найменшого поняття. Такої книжки не було — Руссо отже взяв ся сам розв'язувати важкі проблеми педології, яких може й не вмів навіть назвати по іменн. Він по правді ставив перші кроки, тому й коли в його поглядах стрінемо деякі суперечності, нековсеквенції і помилки, мусимо бути вироzumілі і не відмовити йому належного почесного іменн „батька педології“.

На якій основі опер Руссо свої педологічні погляди? Звідки впливали його педагогічні ідеї взагалі? — Заки дамо відповідь на отее питання, мусимо звернути ще раз увагу шан. читача, що Руссо не можна вважати виключно тільки педагогом. Протинно — він філософ, мораліст, соціолог і педагог; в усіх тих областях культурного життя людства був він великим і впливовим реформатором. Як реформатор мусів він стати персоніфікацією заперечення сучасної культури в усіх майже всі зверхних проявах, а як педагог-реформатор поставив ся принципіально ворожо до тодішнього виховання. В його творах треба все розрїжжати два методи творчості: негативний і позитивний, — се відносить ся головню до його „Нової Гельоїзи“ і „Емілі“. Оба достарчають нам багато матеріалу для критичного висвітлення усіх напрямів літературної творчості Русса, між иншим також до оцінки его як педолога.

Задачею і бажаням педології є: планувати, студіювати і слїдити дитину в її фізичнім, інтелектуальнім і моральнім розвитку та на тій основі будувати що йде відповідну методу навчання і виховання, застосовану до індивідуа. Оті змагання нині в повнім розгоні; повстав тепер окремий відлам філософських наук — експериментальна психологія і педопсихологія, до яких вже нині мусить науковий світ поставити ся з повним поважанем і увагою; в усіх університетах потворено спеціальні психологічні лабораторії, де найвизначніші учені до спілки з своїми слухачами переводять психологічні досвіди; знов-же найвидійші європейські і американські педагоги позаводили независенно від університетських психологічних лабораторій спеціальні педологічні інститути і педопсихологічні лабораторії, де переводять знаменні студії над дітьми і вправляють в тім напрями своїх учеників, будучих вихователів і учителів.

Яке-ж становище Русса в педологічнім руху, — коли ми взагалі можемо його датувати від часів появи „Нової Гельоїзи“ і „Емілі“?.. Ні до Русса, ні безпосередно по нїм годі говорити про який-небудь педологічний рух в найвужшій навіть розуміню того слова. Руссо вивдвигнув тільки на дивне світло велику ідею, яка й лягла в грїб разом із своїм творцем на довш як 150 літ. Сучасники не розуміли сього великого чоловіка, а найближні генерації не знають чому призабули на него. І що-дно в другій половині XIX. ст., дякуючи знаменитим працям в області психології Вундта, Брема, Фрейдера і др., відгребано творч Русса з під покривала вікового пилу, його ідеї стали знов актуальними. З тим більшим подивом мусимо глядіти на сего чоловіка, що в так далеко давнину майже інтуїтивно збагнув значінє педології, вагу педопсихологічних дослідів у навчаню і вихованю. Він говорив: „Замість, щоби йти слїпо за основними думками якоїсь системи, я найменше звертаю увагу на схолястичні розумовання а за те більше покладаю ся на дослідях“, бо „кождий вік, кожда доба життя має свої індивідуальні прикмети, свій власний ступінь розвитку. Часто чували ми о зрілім чоловіці, досліджуємо отже й дозріваючі діти; та область буде для нас новіша, а неменше також цікава“. Треба основно пізнати природу дітей, бо

„спосібности кожної дитини треба добре знати, щоб рішити, який напрям духового виховання надати дитині. Кожда одиниця має свої окремі прикмети, по яким треба її виховувати. Хто зрозумів духа моїх викладів і примірів (каже Руссо), той повинен примінити їх відповідно до потреби; вага їх лежить в основнім ввстудіюваню індивідуальних прикмет дитини, а ті досліди зависні від того, щоб ті прикмети пізнати в їх повнім і вірнім світлі“. Руссо розумів також ту велику шкоду, яку заподіває вихованю і навчаню незнане природи дітей; при хибних поглядах, які про них маємо, чим далше поступаемо, тим більше віддалюємося від правдивої дороги. І наймудріші змагають ся навчити дітей того, що знають старші, але забувають о тім, чого діти з користю могли-б навчитися. Хотять бачити в дітях дорослого чоловіка, не думаючи о тім, чим вони є, нім подоростають. А однак тими дослідами займав ся я дуже шильно, навіть і тоді, коли моя метода була лиха і неспридатна, вважаючи на те, щоб в них був якийсь хосен. Можливо, що я не орієнтував ся гаразд в тім, що треба робити, однак думаю, що знайшов реальну основу, на якій треба далше будувати. Зачніть отже ліпше студіювати вашого вихованка, бо ви ще його не знаєте“.

Руссо пропагував такі педагогічні ідеї, яким ще й нині дуже далеко до здійснення. Помінаємо его домаганє, щоб каждая дитина мала свого вихователя, як нездійсниме. Він домагав ся, щоб кожний вихователь анав наскрісь природу свого вихованка і те домаганє сформулував в двох напрямх: 1) кожний батько і мати, слухаючи могучого голосу природи, повинні самі виховувати свої діти. На ті часи, коли Руссо випустив у світ свого „Еміля“, було таке домаганє за сміливе, принаймєнше в відношеню до середньої інтелігенції і аристократії. Руссо був тої думки, що батько й мати, будучи щоденними свідками постійного фізичного й духового розвою дитини, студіюють її і найкраще знають її тілесні й умові здібности. Тій думці не можна відказати деякого значіння, однак під услівєм, що родичі не дивити-муть ся на свою дитину через скла засліпленої любови. І як гірко варікав Руссо, що родичі цурають ся святого обовязку виховуваня своїх рідних дітей: „Жінки (розум. французькі) не тільки, що перестали бавити свої власні діти, вони не хотять вже нині родити дітей“. Батькам старав ся промовляти до розуму і серця, переконуючи їх, що ніякі труди, праця ні діла, не можуть їх збільнити від святого обовязку виховуваня дітей. „Хай жінки стануть знов добримі мамами а їх чоловіки печалливимі батьками“, бо „так як доброю нянькою може бути тільки сама мати, так знов добрим вихователем може стати тільки сам батько. Ліпше виховає дитину розумний і інтелігентний батько, чим найпрворнійший учитель у світі, бо щирі труди скорше винагородять здібности, чим здібности щирий труд“. Коли-б батько спитав: „Хто має виховувати мої діти?“ — Руссо відповість: „Я вже тобі казав: Ти сам!“ — „Але я не можу! — „Ти не можеш?“ — спитав-би Руссо — „то шукай собі приятеля; вшої ради я не знаю“. — 2) Коли батько сам не може виховувати своєї дитини, повинен придбати собі гідного й здібного вихователя; се безперечно дуже важна й трудна річ, бо его задача, по думці Русса, широко суспільна, вимагаюча посвяти його найгарнійшій частини життя, а правдивий вихователь може її сповнити совісно тільки раз в житю. Від вихователя вимагає він найгарнійших прикмет людини. „Пам'ятай, що мусиш вперед із себе самого зробити чоло-

віка, заки вважеш на себе обов'язок, щобсь ввобразував людину; мусиш бути взором, котрий твій вихованок постійно матиме перед очима, бо не можу часто не пригадувати, що хто хоче володіти дітьми, мусить вперед сам себе опанувати". Та на тім не конець, бо „ні родичі, ні вихователі з правила не знають своїх дітей, ані навіть не старають ся пізнати їх, щоб викинути в природу дітей, не судити їх хибно, ані не оправдувати в засліпленій любови і не пояснювати проявів їх життя по своїм правилам". Не дивуємо ся родичам, батькам і матерям, своякам і рідні, котрим споріднене крові не дає змоги студіювати безсторонню твір їх серця. Але-ж люди по фаху й образованю ніколи не в силі пізнати душу дитини, вглубити ся в неї, опанувати її; та що того: вони навіть не приймають до того. Не інакше й поступали до тепер патентовані педагогі; не силкували ся вони, щоб придбати собі ту однюку й необхідну основу виховательської діяльності". Тому Руссо не переставав кликати: „Зачніть вже раз студіювати своїх учеників, бо ви їх ще не знаєте!"

Руссо сам совісно студіював діти; та не були се недольогічні студії в нинішнім розуміню. Він просто обсернував уважно фізичний і духовий розвій дітей, котрі поручено йому на вихованє, і на основі придбаних помічень приходив до конкретних апріорних заключень головно в області психічного життя дітей. А що він взагалі мало мав до діла з малими дітьми, бо навіть свої власні діти віддавав до публичних привітів, тому й до його квалітативних і квантітативних психольогічних спостережень треба ставити ся з резервою, а його заключеня й педагогічні правила треба також стрічати з критичною обережністю. Він сам визначав ся малим виховничим хистом, до чого сам часто щиро признавав ся; йому бракувало нераз розваги, енергії і терпеливості. Мимо того однак його думки основують ся на здоровім критичнім розумі, а ціла система вихованя, якої начерк дав нам в „Емілію", оперта на вірно зрозумілих загальних законах людської природи, дала безперечно початок нинішньому великому загально-педагогічному а з окрема многонадійному педольогічному рухови.

Знаємо вже, що Руссо поділив вихованє („Еміль") на чотири епохи: 1. перша періода триваюча від народження до хвилі, коли дитина зачинає говорити; 2. друга періода — се вік до 12 літ; 3. трета періода — вік від 12 до 15 літ, „коли розвій діточих сил переважає розвій діточих потреб"; 4. четверта періода — молодечий вік, що триває аж до половой зрілості. Отсей поділ зовсім не випадковий; він оснований на глибокім знаню поступенного розвою фізичного і духового досконалення людського організму, він ще й нині не стратив своєї педагогічної вартості в світлі строго наукових дослідів, та найліпше вказує на здоровій критичний розум Русса як педольога, його знамениту орієнтацію в області психічного і фізичного життя доростаючого організму. Він затримував ся довше над кожною періодою життя і намагав ся в „Емілію" вірно з'ясувати фізичні і духові прикмети кожної з них. Вони, коли помилкути деякі помилки, котрих Руссо з природи річи не міг уникнути, остануть по всі часи незамінними, так як фундаментальні закони людської природи в своїй найглубшій основі ніколи не змінюють ся. З тої причини дуже справедливо завважує проф. Чада:* „Колі-б Руссо був нічого більше не зробив понад те, що так марквантно, рішучо і безперестанно пропагував потребу дослідів і студій над дітьми,

коли б був поперестав тільки на тім, що закликав до створення науки педології і педопсихології, був би вже тільки тим самим дуже заслужив ся для педагогії. Бо тим визначив він спеціальні прикмети диточої психіки і впливаючу з неї потребу: при вихованю пам'ятати взагалі на диточий світ і безпереставно слідувати й студіювати свого вихованка. В той спосіб посунув він загальну педагогію і педагогічну теорію о великий крок вперед і витягнув її належне становище. З повним правом міг недавно написати про него визначний педолог Е. Мейманн:*) „Від хввлі, коли вишов Руссєв „Еміль“, ядром цілої педагогії стало домаганє пізнавати дитину в її прикметах; які-небудь педагогічні проблемь, що відносять ся загально до дитини, хочемо рішити, мусимо їх оперти на повнім пізнаню дитини, на вірнім знаню єї спеціальної структури, звою, індивідуальности і спосібности“.

І справді ві Руссо сам, ні його найбільші прихильники ніколи не надіяли ся, який великанський педагогічний, гесте педологічний рух викличе „Еміль“ у XIX і XX ст. Рух такий широкий, такий загальний і великий, що коли б з ним хотів познакомити основно читачів, треба б на те списати кілька обширних томів. Позволю собі однак подати коротенькі інформації про сучасний педологічний рух на основі статі Дра мед. Йосифа Йотейко**).

Сучасний педологічний рух.

Вслову „педологія“ вжив перший раз Американн О. Christmann (в 1896 році), котрий представив на університеті в Єві докторську тезу п. з. „Paidology“, що значить по грецьки: наука про дитину. В Франції прийняв ся той вислів під впливом Блюма, професора Лицею в Ліоні. Річ природна, що вже значно скорше зачали займатися наукою про дитину, головню в Америці, але введенє нового терміну, що означає ново-поставуючу науку, причинило ся не мало до сконцентрованя праць і до спрямованя їх на відповідну дорогу. Той рух, хотяй такий ще молодий, прибрав вже нині широкі розміри і відбуваєть ся в такім напруженім темні, що педологічна література могла б вже нині виповнити гарну бібліотеку. Навіть спеціалісти не в силі вже нині стежити за цілям рухом. Ті праці, — се переважно статі, поміщували в ріжних журналах, призначених дослідям дитини. Довгий час однак не було відповідних підручників, із за легко зрозумілих причин, бо не так то й легко було зібрати в цілість такі ріжнородні й часельні дослідя, котрі не довели ще до ніяких певних вислідів, як звичайно при ново-поставуючій науці. Однак і ту прогалину виповнила останніми часами педологія, а головна та єї часть, що торкаєть ся педагогічної психології, числить тепер доволі значну скількість підручників, головню на німецькій мові. Появили ся також чисельні монографії. Однак тим киявкам можна зробити один заміт, що вони переважно інформують читача про головні вислуди дослідів, а мало займають ся самою технікою дослідів і методологією. А та частинна іменно найважнійша і найціннійша для учателів, котрі з тією технікою не могли познакомити ся в семінаріях.

*) E. Meumann: Die Untersuchung der sittlichen Entwicklung des Kindes (Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik, 1912. III. S. 195).

**) Wykłady Pedologii (w streszczeniu) Dra Med. Józefy Jotejko, kierowniczkі Laboratorium psycho-fizyologicznego Uniwersytetu w Brukseli, urządzone staraniem Towarzystwa Pedologicznego we Lwowie, w sali Instytutu fizycznego, we wrześniu 1911. „Szkoła“ 1912. Zeszyt I, II i III Rocznik XLV.

Педологічний рух зачав ся в Америці. В 1884 році повстала в Америці перша психологічна лабораторія в Worcester, яку заложив Stanley Hall. В Злучених Державах психологічні лабораторії все дуже радо займали ся психологією дітей. З тої лабораторії вийшли незвичайно чисельні праці, присвячені всім галузям знання про дитину. Ті публікації виходили в часописах: „American Journal of Psychology“ і „The pedagogical Seminary“, редагованих Stanley Hall'ом, а також в „Psychological Review“ під редакцією Baldwin. В 1893 році основиано товариство: National Association for the Study of Children. Випадає ще згадати таких поважних психологів, як: Mac Donald („Experimental Study of Children“), Kirpatrick (Fundamentals of Child Study“), Teodal Smith (анкети над впертостю дітей, над цікавістю) і т. д. багато інших.

Згадаймо у Франції праці Bineta і його співробітників, а також założені перед несповна дванадцяти роками в Парижі товариства: Société pour l'étude psychologique de l'Enfant, що видає бюлетені, обіймаючий багато цінних дослідів. Як знаємо, „Année Psychologique“, редагована Binet'ом вже від сімнадцяти літ, присвячена в значній мірі справам наукової педагогії, головни в останніх літах. Крім того в Парижі иншим огнищем педології є „Nugéne scolaire“, редагована гуртком шкільних лікарів. Третім осередком педологічних праць є Asile de Villejuif під Парижем, де досліді ведуть ся під дирекцію Dra Toulouse.

Педологічний рух Німеччини представляє ся незвичайно інтересно квантитаивно і квалітативно. Ebbinghaus, дякуючи своїй „Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane“, Griesbach, дякуючи своему „Archiv für Schulhygiene“, Meumann, дякуючи своїй „Zeitschrift für experimentelle Pädagogik“ і „Archiv für gesammte Psychologie“, Ziehen і Schiller, закладаючи педагогічну бібліотеку, причинили ся не мало до розвою педології. William Stern і Otto Lipmann видають від кількох літ „Zeitschrift für angewandte Psychologie“, що є органом Інституту Психології в Берліні. Збуваємо мовчки инші, дуже цінні видавництва — з недостаці місця.

В Англії основиано в 1894 році British Child Study Association з секціями в усіх важвійших містах; товариство видавало спершу журнал „The Paidologist“; тепер називаєть ся він „Child Study“, а товариство приймало назву Child Study Society. Англія багато педологічних праць завдячує таким авторам як: J. Sully, Winch, Mac Dugall, Rivers, Galton, Pearson, Spearman, Brown, Green.

Австрія заложила в Відню товариство Oesterreichische Gesellschaft für Kinderforschung а на Угорщині існує в Будапешті Ungarische Gesellschaft für Kinderforschung, що має свою власну психологічну лабораторію під управою Ranschburga. Органом товариства є „Gyermek“ („Дитина“), що виходить під редакцією Nagy'ою. Burgerstein з Відня видає знаний підручник шкільної гігієни. Згадаємо ще отсих учених: Kronberger, Heller, Martinak, Witasek, Veselly.

В Італії прибрав педологічний рух відразу значні розміри, знайшовши поперть таких учених, як: Sergi, Tamburini, Morselli. В Медіоляні założено Інститут, присвячений досвідній педагогії. Dr Cesary Ferrari видає незвичайно цінну часопис: „Rivista di Psicologia applicata alla Phisiopatologia“. Недорозвинунами дітьми займаєть ся знаменитий психолог Sante de Sanctis. Докторка Montessori вславила ся як творець нових методів навчання малих дітей.

В Швейцарії головним представником педології є Женевчик Claparède, автор цінної кн. „Psychologie de l'Enfant et Pedagogie experimentale“ і редактор журналу „Archives de Psychologie“. В Ціріху наукова педологія має представника в особі Foerstera. Його знаменитий твір „Школа і характер“ загально знаний. Згадаймо крім них ще Dra Zollingera, Vannoda, Bovet'a і т. д.

Росія має в Петербурзі Психологічно-педагогічний Інститут під управою Нечаєва. До головних представників того руху належить причислити славнозвісного невролога Бехтерева. В Москві Ігнатов, Россоліно, Богданов основують педагогічне товариство і лабораторію.

В Польщі повстало Towarzystwo badań nad dziećmi (Варшава) а останніми часами заложено у Львові і Кракові Towarzystwo pedologiczne. Польська педологічна бібліографія, видана заходами Towarz. badań nad dziećmi в Варшаві, а нагоди першого міжнародного педологічного З'їзду в Брюсселі (1911), показала чисельні і різномодні праці, dokonani Поляками в тій області. Бракувало до тепер лабораторії. Але й ту програму заповнено, бо в осені 1911 року Др. Михаліна Стефанівська, довголітня співробітниця Інституту Solvay'a і психо-фізіологічної лабораторії при університеті в Брюсселі, заложила в Варшаві першу в краю педологічну лабораторію.

Бельгію назвав Comrauge „святою землею педагогії“. Першу педологічну лабораторію заложив Schuyten в Антверпії в 1899 р. Численні праці того автора виходять у флямандській мові в річнику „Paedologisch Jaarboek“. Крім того існують: в Антверпії і Гаудах Педологічне Товариство, а в Брюсселі Товариство педотехніки і педологічна секція при Педагогічним Товаристві. В 1905 році мужеська учительська семінарія ввела педологію як обов'язковий курс і заложила педологічну лабораторію, а в 1906 році курс педології введено на широку скалю до ново-повстаючих педагогічних семінарій в Mons і Charler. Курс той від пяти літ веде Др. Йосифа Йотейко.

В 1903 році зачав виходити в Брюсселі журнал „La Revue Psychologique“ під редакцією Дра Йотейко. Психо-фізіологічна лабораторія при університеті в Брюсселі, що остає під управою Дра Йотейко, веде вже від ряду літ праці в області психології дитви. В Бельгії дуже замітний також рух, що торкається ненормальних дітей, їх обривання і лічення. Тут зривають також публичні школи з рутинною і вводять дуже багато педагогічних новостей. В Брюсселі повстають також приватні школи нового типу під управою Dra Decroly. В 1909 році Van Biervliet заложив в Брюсселі Національний Педологічний Інститут, що остає під опікою правительства.

В Болгарії має педологія репрезентантів в особах Др. Гергева, Нікова, Зонева; в Голяндії згадаємо імя van Wayenburga; в Швеції Ellen Key звану авторку „Столітя Дитви“, Alrutza і Bergquista; в Норвегії згадаємо Aars'a, в Данії Höffdinga, Lehmana. Іспанія посілає від 1882 року Національний Педагогічний Музей разом з психологічною лабораторією, що остає під управою Simarro. В останніх літах виходить в Іспанії багато педологічних праць. В Аргентині розвивається педологічний рух головню за ініціативою проф. Mercante а університету в Ля Плата. Яванія має в Токіо Педологічне Товариство під управою проф. Motora. В Сербії повстало в 1906 році Товариство дослідів над дітьми (Відгород). В Румунії згадаємо д-ку Conta-Kernhach і проф. Radeilescu-Motru.

По за численними з'їздами, присвяченими по часті педології (педологічні німецькі конгреси, міжнародні конгреси шкільної гігієни, міжнародні конгреси психології), педологія, як самостійна наука, домагала ся конгресів, її виключно присвячених. Та думка перемінилася в діло на I. Міжнароднім Конгресі Педології в Брюсселі в 1911 році, якого відгомін ще не прогомів, а поводжене, що йому сприяло, дозволяє пророкувати найкращі надії в будучинні тій новій галузі людського знання, і рівночасно переконує, що педологічний рух необхідний, що він відповідає неукучій потребі і скорше чи пізніше захопить він найширші верстви психологів і вихователів.

А все се — додамо від себе — перша і віковична заслуга Ж. Ж. Руссо!

Які-б не були гарні висліді праць в психологічних лабораторіях, вони остануть безвартісними для культурного людства, коли їх інтерес кінчатиметься на кабінетах фахових спеціалістів, менших або більших публікаціях, а не стануть спільним добром загалу учителів і вихователів усіх країн і народів. Того самого домагав ся Руссо, коли закликав усіх родичів і учителів до пізнання і студіювання дітей і на тій основі примінювання відповідних методів навчання і виховання. Зрозуміли се найкраще проворні і прагматичні Швайцарці, таї, щоб відповідно вшанувати 200-літній ювілей уродивого свого великого земляка, рішили оснувати в Женеві

Педагогічний Інститут Жан-Жака Руссо.

(Ecole des sciences de l' éducation Institut J. J. Rousseau).

Про мету і задачі Женевського Інститута читаємо таку коротеньку записку в 7. ч. „Свободного Воспитанія“:*) „Інститут буде в один і той сам час школою і центром дослідів, та, з одної сторони, він старатиметься відповідати на всі проблеми педагогії, котрі будуть предкладати йому люди, що займають ся учителством або віддають ся тій професії, в якій би то не було сфери, а також і студенти, будучи шкільні лікарі; з другої сторони, інститут буде централізувати і підбирати всякого рода матеріал, поособляючи розвиток наук про дитину.

Виклади будуть мати, о скільки можливо, практичний і загально-практичний характер. Ученки інститута мусять від самого початку привикати до самостійної роботи, до користування научними методами. Для їх вигоди буде видана спеціальна бібліотека. Їм буде дана нагода відвідувати правильно школи, приюти, різні просвітні і публичні заведення.

Головними предметами будуть: психологія (загальна психологія в досліданні в психологічній лабораторії); дидактика (загальна і спеціальна); шкільна гігієна з практичними лекціями про причини діточих слабостей; тупоумві і ненормальні діти (вкриване їх і педагогічні засоби); моральне і суспільне вихованє (злочини і т. д.); історія і філософія діячів по народному образованию; адміністрація і організація школи і т. д.

Услівя прийнята: директор і рада школи приймають до інститута звичайних студентів і вільних слухачів обох полів, вясше 18. року життя, без іспитів, тому то й не вимагати-муть ні учених степенів, ніяких дипломів,

*) Новая педагогическая высшая школа въ Женевѣ (Институтъ Жакъ-Жака Руссо). „Свободное Воспитаніе“ №. 7. Годъ пятый. 1911—1912.

тільки бажаючі вступити до інститута мусять мати відповідний ступень культури і образования*.

Інститут введено в жите дня 20. жовтня 1912. Про організацію інститута, його управу і програму поміство ширші інформації „Свободное Воспитание“ № 12. на основі статі директора інститута Pierre Bovet*).

Начальний нагляд над інститутом веде Інтернаціональний Надзірний Комітет (Comité international de patronage), в якого склад входить: Адміністраційна Рада, до котрої належать, як:

Председатель: M le Dr. Edouard Claparède (професор Женевського університету, видавець журналу „Archives de psychologie“).

Члени: M. M. Edmund Boissier (посол), Bernard Bouvier (професор Женевського університету) Lucien Cellérier (здавець „Année pédagogique“), Maurice Milloud (професор Лозанського університету), Ardien Naville (професор Женевського університету).

Директор: Dr. M. Pierre Bovet.

Помічники директора: M. Claparède, Mlle Camille Vidart.

Короткий зміст статі Pierre Bovet'a такий: 21. жовтня 1912 р. відкрито в Женеві Інститут Жан-Жака Русса, призначений наукам, що торкають ся вихованя. Задача інститута бути рівночасно педагогічним і науковим центром.

Для кого призначений інститут? На те питання основателі інститута, що в характері професорів Женевського, Лозанського і Невшательського університетів добре ознакочлені з потребами приїжджаючих туди на науку, дають таку відповідь: Кожного року прибуває до наших університетів значне число молодих людей, хлопців і дічат, котрі хотіли би, як вони самі говорять, „визучити педагогіку“. Часто се чужинці. Їх бажаня гарні: по повороті до рідного краю, вони будуть управляти школами або вчити в так званих нормальних школах.

Вони приїждять до Швайцарції, інтересуючись устроєм наших початкових шкіл і бажаючи присвоїти собі наші засоби навчаня. Вони готові б посвятити два й три роки на вивченя не-ліпо французької мови, але й вєсього того, що так або інакше стане їм в пригоді в їх будучій діяльності. Часом вони питають, чи не можна б підготовити ся до осягненя „доктора педагогі“; професори-ж, до котрих вони звертають ся, змушені розчарувати їх, бо наші університети можуть дати в тім напрямі лиш дуже маленьку поміч і то не одноцільну, а розсичану по всіх трох факультетах університету. Частійше бувають то Швайцарці; вони вже перейшли курсе других наукових заведень, часом мають диплом учителя або учительки, нерідко навіть науковий ступень професора. Вони знають те, чого їх вчили, но признають, що їх не навчили того, як учити, а се найважнійшай для них проблем. Коли для них не стане місця в ріднім краю, вони вїдуть за границю, — щоб там стати учителями в школах або гувернерами і гувернантками в поодиноких родинах. Но вони знають, що й там нелегко найти місце, бо нині вєсюди велика конкуренція і хотїли-би скріпити свої шанси кращим підготованєм до виповнюваня будучих обовязків.

*) Предварительная программа на 1912—1913 годъ Женевского Педагогического Института Жанъ-Жака Русса. (Ecole des sciences de l'education Institut J. J. Rousseau). „Свободное Воспитание“, ежемѣсячный журналъ подъ редакціей И. Горбунова-Посадова. Годъ изданія 6-й. № 12. Стор. 99—110. 1911—1913.

Нарешті для всіх тих, котрі мають в своїх пляхах загальну педагогічну діяльність в тій або другій формі, но не можуть або не хотять встановити себе в готові раці, для всіх тих, котрі, анаючы, що їм прийдеться в будучинні проявляти ініціативу в питаннях виховання, — бажають загальним поглядом обхонити обширне поле наук, присвяченых дитині і школі, всі ті люди найдуть в нашій інституції в теорії і практиці відповідь на свої питання.

Наука про дитину — педагогія — в наші дні стала незвичайно складною областю наук, і вихователь не може ігнорувати того всього, що вже здобуто, тих методів, котрі повинні повести дальше ту науку.

Нормальні школи переходять тепер кризу реформ, всюди підносять свій голос, щоб „вішучо і вповні пірвати із схоластикою“. Но де ті реформатори, котрих шукають многі наші школи, відки ті реформатори наберуть натхнення? Правда, „духъ вѣтвь, гдѣ хочеть“; но де вони найдуть місце, щоби зорієнтувати ся в тім, як і чого хорошего вчать деінде, що дуже придало б ся їм в їх діяльності? Ми думаем, що наш інститут навчить їх дечого доброго і корисного.

Програма. Навчання в інституті складається із семінарів і лекцій, групованих в серіях. Під семінаріями ми розуміємо оцінку праць учеників, переведених ними самими по вказівкам професорів; ті оцінки відбуватимуться або в самім інституті, або в психологічній лабораторії експериментальної психології Женевського університету. Ми придаем тій особистій праці самих учеників найбільше значіння і немало також радуем ся, що маємо змогу зложити групу професорів із найкомпетентніших людей. Вклади будуть переплітувані як найчастішими екскурсіями і відвідинами шкіл, захоронок, пріютів і т. д.; по кожній екскурсії відбуватимуться дискусії.

Подана нижше програма, зложена в січні с. р., найліпше вкаже організаційного і наукового духа інститута.

Програма на 1912—1913 рік.

I. Дитина. 1. Діточа психологія; 2. Експериментальна психологія; 3. Спеціальні галузи психології; 4. Методи научних дослідів: А) *Проби, перекладені в аудиторії*, Б) *Шкільна астронометрія*, В) *Візнав соціальних обставин життя дитини*, Г) *Техніка експериментальної психології*. Г) *Помір умових здібностей*; 5. Молодечий вік; 6. Діточі недуги (Шкільна гігієна, II); 7. Аномальні діти; 8. Психологія і виховання аномальних; 9. Шкільний парасензізм (Психе-аналіз, III, Злочини дітей і підростків, III).

II. Навчання. 1. Загальна дидактика; 2. Принципи енергетики; 3. Спеціальні галузи дидактики: А) *Навчання маленьких дітей* (Діточі сади і „Case des Bambini“, Навчання рисунків малих дітей), Б) *Навчання французької мови*, В) *Чужі мови*, Г) *Історія, географія і природничі науки*, Г) *Елементарна математика*, Д) *Фізичне виховання*, Е) *Ритмічна руханка*, 6) *Навчання недорозвинених дітей*; 4. Організація навчання; 5. Шкільна гігієна; 6. Доповнюючі курси для підготовки учителів: А) *Образованя і розвиток голосу*, Б) *Рисунки*, В) *Мнемоніка*.

III. Виховання. 1. Моральне виховання: А) *Вклади*, Б) *Відвідини виховуючих світських і церковних заведень*, В) *Полове, естетичне і соціальне виховання*; 2. Фізична енергія; 3. Злочини дітей і підростків (Суд для дітей і дитина з точки поглядів швейцарського законодавства); 4. Психаналіз; 5. Реалістичне виховання; 6. Життя і науки великих педагогів; 7. Су-

часна педагогія: А) Серія лекцій о сучасних системах вихованя (Німеччина, Злучені Держави, Франція, Італія і т. д.), Б) Огляд педагогічних журналів: 8. Поправа раси; 9. Школа з загальної точки поглядів.

Отся програма найліпше вказує, о скільки ініціатори Руссового інститута зрозуміли геніяльні ідеї великого педагога XVIII. ст., та в яких границях і якими методами намагають ся здійснити їх в практичнім житю. А коли рухливі Женевці найдуть пильних наслідувачів в прочих культурних краях Европи, тоді справа народньої освіти і вихованя вступить на кращі шляхи, а ідеї Русса запанують всевладно в системах навчаня і вихованя.

(Ковець буде).

Я. Ф. Зеленкевич (Я. Ченіга).

Вільна школа.

Її ідеї й здійсненє їх в практиці.

(Дальше).

Лев Толстой (1827—1910).

Лев Толстой по своїм поглядам найблизше стоїть до Ж. Ж. Русса. По його власному признаню твори Русса, а особливо його „Еміль“, мали величезний вплив на нього і були все любими його творами. Толстой зібрав все ліпше з його творів, перетворив своїм генієм і надав їм особливий характер і освітленє. „Людина родить ся досконалою — се велике слово проголошенє Руссом, пише Толстой, і слово це, як камінь останеть ся твердим і незрушимим... Ми бачимо свій ідеал з переду, коли він стоїть з заду. Дитячий вік є первообразом гармонії. Здорова дитина родить ся на світ, цілком задовольняюча ті вимоги безумовної гармонії у відношеню правди, краси і добра, котрі ми носимо в собі“. Почутя правди, краси і добра не залежать від сгунія розвитку і виявляють гармонію в відношеню правди, краси і добра. Неправда є запереченєм правди. Початкова гармонія людини з кождим кроком житя розлажуєть ся більше і більше і людина розвиваєть ся не гармонійно. Найвище зло в однобічнім розвитку, коли один бік розвиваєть ся ліпше від другого. Такий розвиток тільки віддаляв від нас ідеал відповідний вікови дитини — початковій гармонії правди, краси і добра. Цілю і ідеалом береть ся, більшою частиною, розвиток людини і в сьому головна і вічна помилка всіх педагогічних теорій, — ціль і ідеал вихованя складаєть ся з гармонії розвитку. Потрібний розвиток людини не є засобом до осягненя ідеалу гармонії, котрий ми носимо в собі, але є перепорою вкладеною самим Творцем. Культурна доросла людина не може помогти дитині уникнути зла, бо вона оільше попсована і в ній менше гармонії ніж у дитини. Але дорослі постійно і безупинно розвивають дитину, безупинно впливають на неї і тим віддаляють її від первообраза гармонії. Змагаючись передати молодому поколіню людськості здобуті ними фалш і обоїзм, вони прищепляють дітям свій перекручений смак і плоди своєї, в богатюх випадках, штучної і фалшивой культури.

І всяке вихованє, витікаюче з нашого бажаня виховувати дитину псує її. Чим більше попсована дитина, тим менше потрібно її виховувати, тим

Іван Юцківич.

Жан Жак Руссо.

(Jean-Jacques Rousseau).

З нагоди 200-літньої річниці його уродин.

(Конець).

Руссо в критичнім освітленю.

Як за життя Руссо, так і нині по 200 літах, ведуться за него між педагогами непримиримі сварки. Одні, з безмежного шітнзму до апостола вільного виховани, ставлять йому в своїх серцях нестерті пам'ятники вдячності, вибачаючи йому усі похибки, найочевидніші льогічні й практичні парадокси в життю й слові; другі-ж, принципіальні вороги бродяги, неуча-автодікта, намагаються показати його людською патологічною, умово хорою, жадною слави, оригінальності. І дивно: так гарячі поклонники Руссо, як і непримиримі його вороги, основується свої екстремні погляди на однім і тім самим жерелі — його „Сповіді“. Непорозуміння повстають зараз при біографії Руссо, до якої найкомпетентнішим жерелом треба все вважати „Сповідь“. Вистарчить порівняти двох найкрасших сучасних знатоків Руссо, — д-ку Фридеріку Макдональд і Ламетра — а зрозуміємо, яка непрохідна пропасть викопана між поклонниками й ворогами невмірующего Женевця.

Ф. Макдональд, що посвятила повних 20 ліг на студії Руссоного життя, творів і його впливу на культуру ХІХ ст., головню розвитку модерної педагогії, належить rang excellence до найгорячіших його поклонників; в своїм знаменитім творі „J. J. Rousseau. A new study in criticism“*) піддала вона совісній і строгій аналізі „Сповідь“, перейшла критично всі його прочі твори, покористувалась мемуарами княгині Конте, зібрала найповнішу кореспонденцію Руссо і все те, що промовляв в користь его біографії, його творів і впливу. Книга про Руссо Жіля Ламетра складається з ряду лекцій, прочитаних в Сорбонні перед члененною публікою; в одній тільки 1907. році розхоплено її в 20 накладах. Паралелью поглядів Макдональд і Ламетра перевів О. Karstädt в своїй „Rousseau's Pädagogik“; ними користувався д. Бахтін у своїй статі, з котрої я навелу деякі цитати.

Бажаючи пізнати Руссо як людину, мусимо звернути ся до його „Сповіді“. Характеристична ся книга тим, що в ній сгрічаємо ся з правдивим Руссоом; усе найгоганійдше й найкрасше, що він пережив, зробив і передумав, розказав читачеві нечувано щиро, без ніяких прикрас, виправдувань і тенденцій. „Я задумав ніколи нечуванне й невидане діло, котре, думаю, остане без наслідкування. Я хочу показати себе звичайним чоловіком без найменших прикрас, вірну відбитку себе самого“. Руссо ні стадав ся, ні не бодів над тим, чим і яким він був; йому бажало ся прослідити деякі тайни людської душі й тіла на самім собі, в тій добрій вірі, що він ні гірший ні лішій від других людей. „Може хтонебудь — писав він у вступі — подібний до мене так щиро як і я ровкрити своє серце, а тоді може сміло сказати: я далеко красший від сеї людини“. На жаль надії Руссо завелв. В саму

*) П. П. Бахтін: Руссо и его педагогическія воззрѣнія. Русская Школа. № 9. 1912. Ст. 75—89

щирість його признань не повірили; в ній добачували бажане добити ся зверхного розголосу для своєї нової книжки; інсинуували, що він багато де-чого скрив; що він показав себе далеко красивим, як був в дійсности; що він присвоїв собі думки, найдені в других авторів; що, наостанок, послідні сторінки его книжки вказують на розетрій його умових спосібностей, відкриваючи всі признаки душевної недуги „манії преслѣдованія“. Згадку Русса про його пятеро дітей, вважають критика або нечуваною сензацією, або виплодом хорої уяви довголітнього маняка. Люди, що близько жили з Руссом, ніколи не завважали на товарищиці його жити признак материнства, а й навіть найкрасні його приятели признають, що він ніколи навіть словом не згадував про свої діти. Як знаємо, Руссо сам не виховував своїх дітей, а видавав їх до публичних виховуючих заведень, що, впрочім, в ті часи, коли царила Плятонівська суспільна ідея, що одиницю приносить ся в жертву суспільности, було собі загальним поширеним звичаєм і не викликало в нікого найменшого здивованя. Руссо-ж сам ширив у своїх писаних (спершу) думку, що держава повинна перебрати на себе обовязок виховуваня дітей. Віддавав він отже свої діти на вихованє по переконаню, та ще й тому, що в него не було ні засобів, ні часу, ні хисту до виховуваня своїх дітей. Бо й впрочім, як могла виховувати діти людина, що пірвала всі зносини з суспільностию, культурним (в тодішньому розуміню) життям, офіціальною вірою, людина без званя, вітчизни й даху над головою. В домах вихованя вели найточнішу переписку всіх дітей; та тут знов стрічаємо ся з дивною обставиною, що в її-яких записках нема найменшої згадки про Руссові діти, а се дало його критикам-ворогам нове оруже в руки проти него. Та недавно знайдено таки в актах одного дому публичного вихованя в Парижі збережену записку з 1764 р. на імя: Joseph Catharine Rousseau. Мимо того таки Руссова „Сповідь“ в очах його ворогів не може здобути відповідного признаня, а по думці Леметра, „причина успіхів Русса не в его щирости, тільки з одной сторони в его блискучім таланті, а з другої в парадоксальности і абсурдности його думок, які мають усе успіх в масі“.

Факт, що Руссо в пізнійшій віці і висшій фазі своєї літературної творчости з таким патосом взивав батьків і матерей, щоб самі виховували свої діти, послужив его ворогам поважним матеріалом для замітів парадоксальности його дійсного життя і діл з его теорією. Заміт нестійкий о стільки бодай, коли схочемо повірити широму оправданю самого Русса в листі до д-ки Франкейлъ: „Як мені прокористити цілу родну?... Мені прийшлось-би шукати протекції і вжити ріжних інтриг, щоб дістати якусь посаду і тимн засобами треба-би на ній вдержати ся... Кормить себе, свої діти й їх маму кровю нещасних — ні, на те нема в мене сили. Ліпше, коли мої діти будуть сиротами, як мають мати батька-падлюку“.

В своїй „Сповіді“ відкрив Руссо такі тайни свого життя, — писав по принципу бути щирим! — до яких нелегко й неконче приємно признавати ся. Широко розводить ся він над тим, як став брехуном; не скривав й того, як навчав ся красти, що з часом перестало навіть гризти його совість і т. д. І от вороги мали чого лквувати, коли він сам себе так крайню обвинувачував. Та чи віг-же Руссо бути інакшим? Виростає за молоду (сницерським челядником) в середовищу, в якім правди не цивили, нікому не вірили, в потрібі і без потреби ординарно брехали а примітивного права доходили найпростійшим арґументом... кулаком і потягачем. Але геніт Руссових „ґріхів“

— його сексуальні тайни. Із „Сповіді“ виходить, що він сексуально був аномальна людина, — що найменше масохіст! Вороги підносять великий версек. Се крайно погана людина; він-же признаєть ся, казали, до дуже невинних річий по своїому розумію, а усьої погані своїй природи, гадали, певно ніколи не виявить, про неї ніхто не дізнаєть ся. Щирість автвора обернули в перфодію, цинізм, яквми, мовляв, бажало ся йому здобути популярність, розголос, а там дальше промостити шлях своїм — одні казали дурнм, а другі діявольським — творам і здобути необмежений вплив на читачів. Обжаловане крайно нелюдське й несовісне, бо Руссо вразво застеріг ся, що „Сповідь“ не сміє скорше появити ся друком, як в 20 літ по його смертв. Правда, появила ся вона скорше, але тільки тям, що його жінка, щоб вратувати ся перед крайною нуждою, зломила заповіт небіщика і видала „Сповідь“ в 4 роки по смертв свого чоловіка. Се все однак не вказує на те, що Руссо хотів своїми „сензаціями“ здобути популярність.

Усяко говорили й писали, та ще й нині пишуть і говорять про него его вороги (вистарчить агадати некультурні напади Меншікова в „Новомъ Времени“). Нам однак видаєть ся найвірнійшою холонокровна оцінка проф. Дртіни:*) „Руссо був чужинцем своїй добі, опущеним плбеем, оригіналом, богохульником. На оцінку настав час що-йно нині. Руссо, людина ідейна (duscharny) а при тім повна найвисших порнів, себівяк, що сполучив у собі найгарнійші прикмети з ексцентричною і пороками, першій із усіх романтиків, ворог скрайного культу розуму, всевладної освічености своєї доби; перечив він вартість наукового поступу й штуки, підносив природу і почування людської душі, хвалив студії над природою, житє в природі і згідне з природою, признавав сам, що скорше відчував чим думав, а ціла його філософія, се власне „exposition du sentiment“ (наука про почування).

„Веупереч аристократичній освічености своєї доби остав Руссо на все еном простолоуддя, демократом. Своім житєм, характером, поглядами був він противенством Вольтера, з яким розходив ся також і своїми думками. Вельтер, таксамо ідейний, саркастичний, вічно весіхнений, елегантний, товариський, повний дотепу й гумору гордив неосвіченими масами, проживав у королівських дворах, свої твори видавав анонімово з обережности, щоб їх неконфісковано. Руссо совершенно противенство його; плбей, сторонить від суспільности, втікає з Фонтенебльо, куди його запрошено на королівський двір, де грали його оперу „Le devin du village“, зрікаєть ся королівської пенсії, яку йому виробили, свої твори видавав під власним іменем, пріймав за них відвічальність. Его писаня повні щирости, недовіря, неспимізму, дуже були небезпечні тодішній добі, в якій царював всеспільний авторітет розуму, тому переслідували їх цивільні й духовні власти, приголосили їх діявольським виплодом, палили й безпощадно нищили“.

Нинішні психологіи розуміють Русса: пізнали його шпироку природу, щиру душу, оправдують его житя і парадоксальні думки. „Житє зробило Русса таким, — каже д. Бахтін**) — яким він був, а поперед усього нещадливим; тому то й він взивав нас до ідеалів, що його особнсте житє далеке було від ідеалів. Він взивав до високих, прямо утопійних ідеалів, тому що не

* F. Drlina: Rousseau a rousseauism (K dvoustým narozeninám Rousseauovým). Česká Mysl. Ročník XIII. Sešit 4. Praha, 1912.

** Ibidem op. cit. „Русск. Мис.“ 1912. № 9. ст. 88.

любив ніколи ніяких компромісів. Руссо великий іменно тим, що його життя зложило ся так, як могло зложити ся. Їго треба брати таким, яким він був. Ему треба було пізнати переслідуваня й пороки, щоб тим краще полюбити й навчити нас любити правду й свободу. Він не був-би творцем сексуальної педагогії, коли-б прожив був без усяких сексуальних схиблень. Він не міг-би з такою вірою і таким патосом говорити про свої виховничі й суспільні ідеали, коли-б те все було участю його життя. Се вже така прикмета більшости поетів: вони можуть навчати нас тільки про те, що самі перетерпіли. Пороки Русса були его терпінзм, а не пороками, тому що він не був зіпсутим по своїй натурі; його пороки були хрестом, котрий ему суджено було нести, і не нам судити його за них. Глибоко правдиві слова Фрідріха Ш. про Русса: „Треба шанувати нещасливих, і тільки грішні душі можуть їх творити“.

В романтичній формі писань Русса можна найти поодинокі елементи до зложеня суцільної філософічної системи, кстра, як знаємо, опираєть ся на двох старших системах: французьким сунсуалізімі і англійським деїзімі. Ассімілюючи погляди своїх великих попередників, перетопив він їх своїм потенціяльним чувством і генієм у маркантшій філософічній систем щастя людства, що живе в природі і по правилам природи. Три найбільші твори Русса: „Умова суспільности“, „Еміль“ і „Нова Гельйоїза“ творять найочевднійшу літературну трилогію. В „Умові суспільности“ піддав він критиці тодішній суспільний устрій і змалював свій ідеал громадянського життя, який можна вважати проєктом на реформу суспільного устрою.*) Державна (мусить мати розумний змісел, годити ся в своїм устрою з порядком і законами природи, та опирати ся на повній рівности і особистій свободі кожного громадянина. Люди в природі всі рівні межі собою і в однаковій мірі повинні вливати на хід державного й суспільного життя. Становище одиниці в суспільности двояке: як колективний член народа-суверена в вона закоподавцем, що може виявляти свою волю ((*volonté de tous*) під санкцією загальної волі (*volonté générale*) народа, а як окрема одиниця, в підвладною, що слухає загальної волі всіх горожан, скристалізованої в державнім законі. На сторожі закона стоїть правительство. Так отже суспільна організація складаєть ся з трьох факторів: народа-суверена, що дає закони, правительства, котре виконує закони і поодиноких членів, що мусять слухати законів, як абірної волі народа. Руссо розрізняє три роди влади: монархію, демократію і аристократію. Монархії не вважав він відповідною, бо вона не журить ся добром народа і переподжуєть ся з правила в тиранію, найгіршу і найпогубнійшу форму влади. Найвідповіднішою і найбільш відповідною принципови суверенности була-б демократія — вона однак в чистім і досконалім стилю є ідеалом, якого людство ніколи не осягне. „Коли-б був народ богів, казав Руссо, то правив-би ся по демократичному. Такий совершений спосіб влади не належить до людей“. Так отже остає аристократія, як найвідповіднійший тип влади. Руссо признавав двояку аристократію: природну, дідичну і елективну (*aristocratie électorale*). Перша з них, властва некультурним народам, найгірша, ві треба поборювати; друга буде відповідна, однак під умовою, що буде се аристократія наймудрійших, бо „найліпше буде тоді, думав Руссо, коли народом правити-муть

*1 *Fr. Drlina* op. cit. С. М. № 4.

Н. Н. Базилев op. cit. Р. Шк. № 9—10.

наймудріші люди, які певно дбати-муть про добро народа, а не особисту користь". Таких володарів називав він „les vénérables sénateurs". Представниками збірної волі народа суверена будуть парламентарні послы, котрі волю поодиноких членів народа, зп. своїх виборців, фіналізувати-муть у державних законах. „Огим проголошенням суверенности народа, — каже проф. Дртіна*) — свободи й рівности всіх людей став Руссо фактичним творцем і духовим ініціатором французької революції. Бі марселеза „Aux armes citoyens" не в нічим іншим, як тільки відгуком політичних теорій Руссо".

Суспільно-політичні теорії Руссо стрінула критика досить остро; се відносить ся особливо до його теорії про рівність усіх людей. Сам навіть проф. Дртіна, що так прихильно оцінює Руссо, завважує:**) „Отея основна думка Руссо про рівність усіх людей не витримує критики. Люди, якими їх творить природа, не є і не можуть бути собі рівні, вони різняться ся між собою тілом і душею — і та природна нерівність людей є основою суспільної нерівности. Противно-ж, з розвитком культури зменшаєт ся і врівнюєт ся нерівність: усліням переставє бути груба сила, а сама нерівність дістає культурний і моральний авторитет. Руссо довільно сконструував собі Емілія і його окруженя; його вихованок се виїмкове явище, а Руссо, йдучи в розрив із своїм ідеалом демократизації суспільности, проголосив принцип аристократичного вихованя".

Критика часто згадує, що Руссо в своїх думках і теорії дивно неконсеквентний. В „Умові суспільности" змалював він ідеал демократичної суспільности, а яког правом природної рівности й свободи всіх людей не сміє бути вилучена ні одна людина, а в „Емілію" сотворив систему аристократичного вихованя, по якому Еміль виховуєт ся як *par excellence* буржуй, відгороджений як найстаранійше від суспільности. Сей заміт однак нестійний; коли вглянути глибоше в думки Руссо, ми наткнемо ся на логіку його гадок, як строго консеквенцію усіх його систематичних ідей. Його суспільно-політична організація, теоретичний устрій утопічної держави (в „Умові суспільности"), се ідеал, який абсолютно лежав поза межами сучасної Руссови дійсноети й тодішнього державного устрою. Ідеалу його держави не могла зложити сучасна йому суспільність; до такого діла треба було виховувати нові генерації, яких зразок він дав у Емілію, вихованім поза межами впливу тодішньої суспільности. Сучасного державного устрою Руссо не признавав, бо, він опертий на монархізмі і родовій аристократії, негував право рівности й свободи всіх горожан, не признавав народа-суверена законодавця й очевидно перечив ідеалови його демократичного державного устрою. „Длятого, щоб стати позиточним горожанном, каже д. Бахтін,***) за мало мати індивідуальне (фахове) обраованє: горожанном можна бути тільки там, де є вітчизна. В більшости цивілізованих держав Европи нема ні у кого вітчизни, нема й не може бути суспільних організацій, виховуючих людину". Тому Емілія треба було виховати на самоті, чи там поза впливом суспільного устрою. Що се значить? чи Руссо анархіст? заперечував істнованє держав? Ні! Монархічна держава створена тільки для кількох одиниць, вона віддана на послуги родовій аристократії, виключає від участи в житю загал усіх горожан, тим самим переставє отже бути для них вітчизною.

*) Оп. cit. С. М. 342

**) Оп. cit. С. М. 344.

***) Н. Н. Бахтин: Развитие идей Руссо. Оп. cit. Р. III. № 10. Стр. 140.

Суспільний лад і державний устрій, сучасний Руссови, був вслідом культурної еволюції людства, всловом волі родовой аристократії. Осійовою того ладу й устрою була груба сила переможця, а санкцію давала йому культура. Що-ж се була за культура тих часів, до котрої Руссо так а ргіогі ставив ся ворожо? Багато треба-б про те говорити й писати. Хто знає тодішну літературу, штуку, товариське житє, публичні інституції, державні заведеня з їх складом і устроєм, принципи державного правління, той знає також „духа“ культури з часів освіченої доби. Під покровом зверхної культури, якої висловом був весмачний зовнішній блиск, славація і кокетерія в аристократичних салонах, скривало ся здичіне обичаїв, викривлено найшляхотїйші людські почуваня; над самою ідеєю моралї сміяв ся люто лхвий демон возвисшеного на pedestal божественности людського розуму, затрачено й повалено природні основи родинного житя а свитїй інстинкт продукції потомства здавлено, обертаючи його в празник вакханалїй. Се все було привілеєм аристократичних і пів-салюнових кругів, які своєю мерзкієть прикривали цвітучими гильками культури. Культуру, божеський дар людського генія, обернено в найстрашїйше зло, проти якого хрустальна душа Русса муїла протестувати. Однак „духа і змісту“ протесту не зрозумїли критики, не-їно сучасні Руссови, але й нинїшні. Послухаймо про те от хоч-бв такого компетентного чоловіка, як проф. Каднер:*) „Невірний, переборщений і односторонний його основний погляд на те, що тільки природний стан добрий і що всі люди з природи добрі й рівні собі, а тільки культура їх несе і творить межи ними розділи, так що аж вихованє повинно вернути назад чоловікови його природний стан. Односторонний се світогляд, бо важна тут мета вихованя тільки з природи, чи возьмемо із становища психології або етики, він все хибний; світогляд се просто дваний коли зважити, що Руссо з таким ідеалізмом і оптимізмом ставив ся до природи, до культури-ж крайно песимістично. Сомраугє справедливо завважує, що се звичайний софізмат: всі люди з природи добрі, за те суспільність, що в обором добрих з природи людей, несе їх. Руссо, бажаючи повалити екстремний погляд янсенїстів, котрі бачили в дитинї вство з природи зле (грїшне), попав необачно в другу крайність, забуваючи, що дитина фактично вство аморальне, етично індиферентне, а все залежить від обставин, вихованя, окруженя і т. д., в якім напрямї дальше розвиваєт ся. Тому його теорія природного вихованя de facto не була постуном, тільки навпаки поворотом на шляху розвою: бо коли людська культура така погана (spatná), то чи не лїпше було-б постарати ся усунути її хвбї і поліпшити, чим до останка знищити; чей Руссо сам не в силї виховати Емілія в станї повного варварства і дикунства“. Отсей замїт під адресою Русса вповнї неоправданий, навіть безосновний. Руссо нїде і ніколи не вступав проти самої культури і вїї головного зпаряда — науки. „Въ отвѣтахъ на возраженія своихъ противниковъ Руссо пояснялъ, говорятъ д. Бахтін, что онъ не противъ науки, но за истину, не противъ вѣжливости, но за добродѣтель; что „наука очень хорошая вещь сама по себѣ — это очевидно, и, чтобы сказать противное, пришлось-бы отказаться отъ здраваго змысла“, но что у человека „слишкомъ много страстей, чтобы онъ не злоупотреблялъ науками“; что, наконецъ, самъ Руссо долженъ былъ пользоваться научными данными, чтобы предохранить людей отъ злоупотребленя

*) Dr. Otakar Kádner: Dějiny Pedagogiky. Díl II. Do konce století osmnáctého (Misto Rousseauovo v dějinách pedagogiky). Стр. 477—496. Praha, 1910.

ихъ духовними дарами. Въ отвѣтахъ Руссо сквозила мысль, що зло, првичисне науками, можно поправитъ только науками, но отнюдъ не возвратомъ къ невѣжеству, и что разумъ чловѣка долженъ подчинятися чувству (свѣсти, возвышенному дару Бога)*.) Идеал вихованя горожан дав Руссо в „Емлію“, а в „Новій Гельоїзі“ зобразивъ жите родни в зреформованій суспільности.

„Так Руссо вічно жити-ме між нами, — ківчуть проф. Дртіна**) — и признане для него належить також до нашої епохи. Sainte-Beuve сказав: „Ми ніколи не перестанемо любити Русса“, а Jules Lemaitre додав: „Любимо його, бо його вплив був благодатний; вдячність і любов до него наповняє людські серця, бо він сам любив правду, бо він боров ся за справедливість, якої поневолене розворушувало його душу від ранньої молодости. Любим его і жалуємо, бо він терпів багато... Правдою є, а се нам вистарчить, що він мав серце і що був генієм“.

М. Ф. Зеленкевич (М. Ченіга).

Вільна школа.

Її ідеї й здійснене їх в практиці.

(Дальше).

Лев Толстой (1827—1910).

Метод навчання. Чого учить? Як учить? Який найліпший метод навчання? Сі питання найбільше турбували Толстого увесь час існуваня яєнополянської школи. В своїх досвідах він приходить до таких думок.

Вказати точний метод не можливо. Міркою для всіх методів може бути нормальне відношене межн вчителем і учениками, і що противлежне йому, є силуваням відношенем.

Учитель все змагає до того, щоб вибрати найзручніший для себе спосіб навчання. Але чим ліпший для вчителя спосіб, тим він менше придатний для ученика. Тільки той спосіб правдиний, котрим вдоволені ученики.

Такий метод дає можливість бачити індивідуальні риси учеників, їх природничі здібности і до них пристосовувати засоби навчання.

У навчаню читаня Толстой був прихильником звуково-сплябічного методу. Його-ж граматика складена по методу, дуже схожому на словесний метод.

З першим читанем у яєнополянській школі справлялась учитель до сьть легко. Але над механічним читанем вони довго працювали, вьшукуючи відповідний метод і нарешті прийшли до того висновку, що коли з'являть ся його потреба, то ученики самі найдуть найліпший і найвідповідніший спосіб.

З власного-ж досвіду, вже аж потім, вони переконались, що найліпше дати волю вибрати ученикови самому всі ті засоби, котрі йому зручніші. І Толстой помітив, що діти прикладають всі звисні йому способи, а іменно: 1) читанє з учителем, 2) читанє для процесу читаня, 3) читанє з вичченем на память, 4) читанє гуртом і 5) читанє з розумінем прочитаного.

*) Op. cit. P. III. № 11. Стр. 127.

**) Op. cit. С. М. № 4. Стр. 348.